

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 930.1:316.4.063.7(477) «1937/1938»

*Ольга ДОВБНЯ**

Регіональна специфіка «Великого терору» у сучасній українській історіографії

Проаналізовано основні здобутки вітчизняної історіографії окресленої проблеми. Основну увагу приділено поглядам і висновкам науковців щодо регіональної специфіки здійснення масових репресій у 1937–1938 рр. Встановлено, що вітчизняні дослідники на широкій джерельній базі з'ясували етапи, перебіг, наслідки та специфіку «Великого терору» у більшості регіонів, встановили приблизну кількість жертв, повернули із забуття імена репресованих, виявили безпосередніх виконавців масових репресивних акцій і дослідили їх долю.

Спираючись на науковий доробок вітчизняних істориків, зазначено, що «Великий терор» був спланованою та цілеспрямованою акцією із конструювання соціальної, політичної та національно однорідної спільноти «радянський народ». Регіональні особливості репресивної політики залежали від географічного розташування

* *Довбня Ольга Анатоліївна* – кандидат історичних наук, доцент (Краматорськ).

області, соціального та етнічного складу населення, історичних традицій, особливостей економічного розвитку, комбінацій директив Центру, локальних ініціатив місцевих партійних очільників і керівників органів держбезпеки.

Ключові слова: історіографія, масові репресії, «куркульська операція», «національні» операції, органи державної безпеки, позасудові органи, «трійка», «двійка».

80 років минуло з початку проведення компартійно-радянським режимом масштабної кампанії репресій проти так званих політично неблагонадійних категорій населення та представників національних громад колишнього СРСР. Однак у вітчизняній історіографії не вщухають дискусії щодо її причин, а сама проблема продовжує займати одне з провідних місць у дослідженнях істориків. Тому назріла необхідність систематизувати наявний науковий доробок, з'ясувавши здобутки й перспективи для подальших розробок зазначеної проблеми.

Деякі історіографічні дослідження проблеми провела І. Терлецька¹. Аналізуючи сучасну українську історіографію масових репресій 1937–1938 рр., вона акцентувала увагу на тому, що з'ясування регіональної специфіки проведення репресій стало одним із пріоритетних напрямів дослідження. Так, у науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією», окрім публікацій документів і спогадів, містяться наукові статті, присвячені політичним репресіям, зокрема, 1937–1938 рр. Згадала І. Терлецька й про монографії З. Лихолобової «Тоталітарний режим та політичні репресії в Україні у другій половині 1930-х рр. (переважно на матеріалах Донецького регіону)» (Донецьк, 2006) та В. Нікольського «Політичні репресії 1937–1938 рр. на Донеччині: причини, перебіг, наслідки» (Донецьк, 2011), але не проаналізувала їх. Окрім цього, поза її увагою залишилася низка праць, в яких досліджена специфіка «Великого терору» у більшості регіонів радянської України, що й зумовлює наукову новизну запропонованої розвідки.

¹ Терлецька І. «Великий терор» в Українській РСР: історіографічний дискурс // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2012. – № 2. – С. 372–385; *Ії ж.* Сучасна українська та російська історіографія сталінізму: монографія. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 320 с.

Метою статті є історіографічний аналіз наукового доробку вітчизняних істориків, присвяченого регіональній специфіці «Великого терору».

Дослідження виконане у межах комплексної науково-дослідної теми: «Соціум УСРР–УРСР в умовах державного терору радянської доби 1917–1950-х рр.» (державний реєстраційний номер – 0114U007377), що включена до тематичного плану Інституту історії України Національної академії наук України.

Хронологічні межі статті мають *два параметри*: 1) конкретно-історичний – 1937–1938 рр.; 2) історіографічний – 1991–2017 рр. Вибір нижньої межі обґрунтовується початком сучасної української історіографії, а верхньої – часом публікацій останніх досліджень, в яких висвітлена окреслена проблема.

Географічні межі – територія радянської України за адміністративно-територіальним поділом 1930-х рр.

Вітчизняні науковці з'ясували специфіку «Великого терору» у більшості регіонів України. У свою чергу, кількісний аналіз наукових праць засвідчив, що ними здебільшого аналізувалася специфіка масових репресій 1937–1938 рр. на Донбасі, Поділлі та Київщині.

Так, одну з перших спроб дослідити політичні репресії другої половини 1930-х рр. на Донеччині зробила З. Лихолобова². У монографії, що стала підсумком її багаторічної роботи, визначені їх специфіка, основні етапи та соціально-економічні наслідки для регіону, проведено узагальнену соціальну, національну характеристику жертв «Великого терору», з'ясовано їх вік, партійну приналежність, освітній рівень та види покарання. Дослідниця зауважувала, що масовий терор у Донбасі розпочався у 1936 р., коли керівники області, зіткнувшись із значними господарськими труднощами, особливо у вугільній галузі,

² Лихолобова З.Г. Тоталітарний режим та політичні репресії в Україні у другій половині 1930-х років (переважно на матеріалах Донецького регіону). – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2006. – 280 с.; *Її ж.* Найбільша «чистка» в Донбасі // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1995. – № 1/2 (2/3). – С. 177–189; *Її ж.* Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х років в Україні (переважно на матеріалах Донбасу): навч. посіб. для студ. іст. фак. – Донецьк: [б. в.], 1996. – 145 с.

оголосили інженерно-технічний склад підприємств «саботажниками» та «консерваторами» й розпочали репресивні заходи, яким згодом надали політичного забарвлення. Специфіку «Великого терору» у Донбасі, на її думку, визначали структура господарства регіону та багатонаціональний склад населення, зокрема, компактне проживання на його території німців та греків.

Специфіка терору відобразилася на соціальній характеристиці жертв. Так, згідно з вибіркоvim статистичним аналізом, проведеним З. Лихолобовою³, більшість репресованих становили робітники (43,3%) та службовці (33%), у тому числі 14% – інженерно-технічні працівники. Причиною цього, на її думку, були острах режиму перед організованістю робітничого класу, а також наявність у робітничих колективах колишніх «куркулів», які стали першочерговим об'єктом терору. Інженерно-технічних працівників та керівників підприємств звинувачували у господарських проблемах індустрії, породжених вадами партійно-радянського управління господарством.

Дослідниця наголошувала, що репресовані були зрілими людьми, у віці найвищої працездатності й творчої активності (3/4 від загальної кількості репресованих становили особи віком від 26 до 45 років), за національним складом понад третина – українці, п'ята частина – росіяни, а статистика репресованих греків, поляків та німців значно перевищувала кількість даних національних груп у співвідношенні до загальної кількості населення регіону. За партійною приналежністю, відзначала історик, більшість становили безпартійні (73,3%), а освітній рівень репресованих був помітно вищим, ніж у всього населення регіону.

За підрахунками З. Лихолобової, 63% від загальної кількості арештованих розстріляли, 17,5% – ув'язнили на строк від 10 до 25 років у виправно-трудоxих таборах (далі – ВТТ), 10,2% – від 8 до 1 року ВТТ, 10% звільнили з-під варті. Стандартним зви-

³ За даними З. Лихолобової, на Донбасі у 1937–1938 рр. репресували понад 40 тис. осіб. Дослідниця провела вибірковий статистичний аналіз 4 тис. архівно-кримінальних справ осіб, арештованих УНКВС по Донецькій області за ст. 54 КК УРСР.

нуваченням була участь у контрреволюційних повстанських організаціях (троцькістських, бухарінських, буржуазно-націоналістичних), шпигунська діяльність (на користь Німеччини, Японії, Польщі, Румунії), контрреволюційна агітація, диверсії, шкідництво, терористична діяльність, зрада батьківщині. Залежно від національності арештованих, до цих формулювань додавалися звинувачення із «національним забарвленням» – «петлюрівським», «польським», «німецько-фашистським». Переважну більшість справ, акцентувала дослідниця, розглядали позасудові органи.

3. Лихолобова, як вже зазначалося вище, розпочала відлік «Великого терору» з 1936 р., тобто з процесу Каменєва–Зінов'єва. За її підрахунками, на 1937–1938 рр. припало 93% арештів, причому на період із літа 1937 р. до літа 1938 р. – 90%, а свого апогею терор досяг наприкінці 1937 р. – на початку 1938 р.

Дослідниця також обстоювала думку, що репресовані не були пасивними жертвами. Вона виокремила декілька форм опору: листи-скарги Й. Сталіну, М. Єжову, В. Балицькому, керівникам УНКВС, де арештовані намагалися довести безпідставність обвинувачень, завуальовано критикували партійно-радянські методи управління господарством; відмова надавати безглузді свідчення, зважаючи на некомпетентність й інтелектуальну обмеженість слідчих; категорична відмова визнавати «вину»; відмова від попередніх свідчень на судовому процесі для викриття протизаконних методів провадження слідства. Із цією думкою важко погодитися, оскільки зазначені випадки скоріше є формою захисту, а не опору.

3. Лихолобова стверджувала, що наслідком «Великого терору» став занепад вугільної промисловості, металургії, проблеми у поточній роботі Північно-Донецької та Південно-Донецької залізниць, стагнація сільського господарства, особливо в південних регіонах Донбасу, де грецька і німецька громади (досвідчені виробники сільськогосподарської продукції) втратили значну частину фахівців. Знищення кваліфікованих кадрів позначилося на якості освіти та охороні здоров'я, призвело до гальмування культурного розвитку регіону й переривання культурних традицій. Не можна також забувати, зазначала дос-

лідниця, й про травми свідомості людей, оскільки репресії вплинули на морально-психологічний стан суспільства та менталітет населення регіону. Підтвердженням останньої тези стали події квітня 2014 р. на Донбасі та ті, що відбуваються сьогодні на окупованій його частині.

Значну історіографічну цінність становить праця В. Нікольського⁴, у центрі якої опинилися кількісні характеристики «Великого терору» на Донеччині. Зокрема, історик проаналізував соціально-фаховий склад репресованих осіб, з'ясував їх національну приналежність та освітній рівень, визначив географію переслідувань й кількісні показники по галузях промисловості, дослідив перебіг «куркульської» та «національних» операцій. На його думку, на специфіку, масштаби та наслідки репресій 1937–1938 рр. на Донбасі впливали директивні висновки лютнево-березневого (23 лютого – 5 березня 1937 р.) пленуму ЦК ВКП(б).

За даними В. Нікольського, репресії 1937–1938 рр. на Донеччині були наймасштабнішими в Радянській Україні⁵. Але, на відміну від З. Лихолобової, спираючись на звітність органів держбезпеки, він зазначав, що за політичними мотивами на Донеччині в 1937–1938 рр. арештували 25 381 особу.

Статистичні дані В. Нікольського щодо соціально-фахового та національного складу репресованих осіб також кількісно відрізняються від даних З. Лихолобової. Так, більшість серед загальної кількості засуджених судами та позасудовими органами становили робітники – 44,68%, колгоспники – 18,46% та службовці – 16,29 %, за національним складом – українці – 34,44 %, німці – 21,62% та греки – 15,22%. При цьому, як зазначав дослідник, кількість репресованих німців та греків перевищували відповідні показники у співвідношенні до загальної кількості

⁴ Нікольський В.М. Політичні репресії 1937–1938 рр. на Донеччині: причини, перебіг, наслідки. – Донецьк: Каштан, 2011. – 200 с.

⁵ Так, за підрахунками В. Нікольського, кількість арештів у 1937 р. у Донецькій області, до складу якої входила Луганська, була найбільшою в УРСР, а в 1938 р. цей показник був третім, після Дніпропетровської та Київської областей.

населення регіону у 14,4 та 7,2 рази відповідно. Останнє він пояснив спрямованістю «національних» операцій у регіоні.

За даними дослідника, 2/3 репресованих розстріляли, майже чверть – ув'язнили у ВТТ, у в'язницю потрапив 1% громадян. Отже, спрямованість репресій загалом співпала з наведеними даними у дослідженні З. Лихолобової. Різниця виявилася у кількості репресованих і звільнених осіб. Так, у монографії З. Лихолобової зазначалося, що із загальної кількості арештованих 10% звільнили з-під варти, дані В. Нікольського свідчать, що 5,27% звільнили під час слідства та 0,8% виправдали судами. Водночас, як і З. Лихолобова, В. Нікольський акцентував увагу на тому, що рішення стосовно арештованих здебільшого ухвалювалися позасудовими органами – «трійкою», «двійкою» та Особливою нарадою. За його даними, відсоток ухвал позасудовими органами становив 86,9%.

Кількісні показники В. Нікольського щодо освітнього рівня жертв «Великого терору» на Донеччині суттєво відрізняються від даних З. Лихолобової. Так, за його підрахунками, 54,16% репресованих мали нижчу освіту, 26,0% – початкову, 11,2% – середню та неповну середню, 5,68% – вищу та неповну вищу, а 1,64% були неписьменні⁶.

Окремі аспекти репресивної політики на Донбасі розглянуті у дослідженні С. Кульчицького та Л. Якубової⁷. Вони визначили перебіг, масштаби та наслідки «Великого терору» на Донбасі. На їх думку, спочатку «Великий терор» нищівно вдарив по провідній галузі економіки Донбасу – вугільній, його вістря було

⁶ Для порівняння, у монографії З. Лихолобової зазначено, що, за даними перепису 1939 р., на тисячу осіб населення припадало 6,6 осіб з вищою освітою в Сталінській області та 106 із середньою, а серед репресованих на тисячу осіб – відповідно 93 та 118. Див.: *Лихолобова З.* Тоталітарний режим та політичні репресії в Україні у другій половині 1930-х років (переважно на матеріалах Донецького регіону). – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2006. – С. 214.

⁷ *Кульчицький С., Якубова Л.* Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. – 813 с.

спрямовано на інженерно-технічних працівників і гірників, які критично ставилися до партійно-радянських методів управління господарством та стаханівського руху, згодом додалися репресії за національною ознакою та проти «колишніх». Натхненником і організатором репресій став перший секретар Донецького обкому КП(б)У С. Саркісов⁸, активну участь у репресивній вакханалії брало населення. Історики стверджували, що репресії на Донбасі стали не лише невід'ємною складовою індустріалізації, а й інструментом мобілізації населення, досягнення найвищих рівнів його позаекономічного визиску, дезорієнтації масової свідомості й переорієнтації соціальної напруги у необхідне Компартії річище. У результаті, висновують С. Кульчицький та Л. Якубова, наприкінці чекістської масової операції на Донбасі була встановлена залізна дисципліна, промислове осереддя Луганщини та Донеччини перетворилося на один великий трудовий табір, де людина сама собі не належала, при цьому мобілізація досягалася інструментами дегуманізації соціального середовища, а наслідки цього нелюдського експерименту виразні на Донбасі й дотепер.

До дослідження політичних репресій на Донбасі долучився Р. Подкур⁹, який на тлі підготовки та проведення масових опе-

⁸ Як зазначали дослідники, впродовж трьох місяців, що передували арешту С. Саркісова (ордер на його арешт був виданий 7 червня 1937 р.), він не тільки десятки разів виступав на усіляких форумах, у тому числі на березнево-лютневому пленумі ЦК ВКП(б), закликаючи знищувати затьотих ворогів партії, а й виступив ініціатором арешту соратників – голови Донецького облвиконкому М. Іванова, другого секретаря обкому А. Вайнова, члена обкому та директора Макіївського металургійного заводу Г. Гвахарії та інших партійців. Див.: *Кульчицький С., Якубова Л.* Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст. ... – С. 541. Слід додати, що наступник С. Саркісова, Е. Прамнек, із завзятістю продовжив його справу, але згодом і його поглинули жорна репресій. Про репресії проти партійного керівництва Донецької області див.: *Смирнова І.Е.* Репрессии против партийного руководства Донецкой области в 1937–1938 гг. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2008. – Вип. XXIII. – С. 240–255.

⁹ *Подкур Р.Ю.* «Великий терор» 1937–1938 рр. на Донбасі. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. – 126 с.

рацій під час «Великого терору» описав формування оперативного обліку «ворогів народу», структуру місцевих апаратів органів державної безпеки, їх взаємодію із комітетами КП(б)У, а також механізм, перебіг та наслідки «Великого терору» у регіоні. Дослідник також акцентував увагу на тому, що виразний сигнал про початок репресивних акцій, поданий вищим політичним керівництвом на лютнево-березневому (23 лютого – 5 березня 1937 р.) пленумі ЦК ВКП(б), був повністю сприйнятий місцевими апаратами НКВС, що не тільки посилили агентурно-оперативну роботу з виявлення потенційних «ворогів народу» для накопичення компрометуючих матеріалів, але й виступили за необхідність прискорити та розширити масштаби репресій. При цьому, як зазначав Р. Подкур, головну роль у проведенні арештів і слідства зіграли міжрайонні оперативні слідчі групи (далі – МРОСГ), створені у Сталіно, Маріуполі, Артемівську, Ворошиловграді та Старобільську, а практика їх формування була апробована ще у 1933 р. Наприкінці свого дослідження історик висновок, що «Великий терор» був спрямований на зміну національної конфігурації регіону, боротьбу із «соціально-ворожими елементами», потенційною «п'ятою колоною» та формування в умовах радянської дійсності нової еліти з молодих, освічених, політично й ідеологічно вихованих людей, готових до виконання будь-якого завдання керівництва країни, а наслідком його став управлінський хаос, який, у свою чергу, вплинув на економічний розвиток Донбасу та радянської України загалом¹⁰.

У центрі уваги донецьких істориків опинилася також специфіка реалізації на Донбасі оперативного наказу НКВС СРСР за № 00447 «Про операцію з репресування колишніх куркулів, карних злочинців і інших антирадянських елементів» від 30

¹⁰ Про вплив «Великого терору» на Донбасі на економічний розвиток УРСР див.: *Васильєв В.* Вплив «великого терору» 1937–1938 рр. на економічні процеси в УРСР // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2004. – № 1/2 (22/23). – С. 35–58; *Його ж.* «Великий терор» (1937–1938 рр.) у вугільній промисловості Донбасу та його вплив на економічний розвиток УРСР // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти.* – 2005. – Вип. 29. – С. 143–156.

липня 1937 р.¹¹, що санкціонував початок масових репресій. Так, В. Волошенко¹² та автор цієї статті¹³ висвітлили особливості, механізм та кількісні характеристики репресій окремих цільових груп «куркульської операції», В. Нікольський¹⁴ – кількісні характеристики результатів діяльності трійок при обласних управліннях НКВС в українському Донбасі, а І. Смирнова¹⁵ – роль місцевих партійних органів у здійсненні «куркульської операції»¹⁶.

¹¹ Так званої «куркульської операції».

¹² *Волошенко В.О.* Репресії проти колишніх махновців періоду «Великої чистки» 1937–1938 рр. в Донбасі // *Історичні і політологічні дослідження*. – 2007. – № 3/4 (33/34). – С. 291–297; *Її ж.* Бывшие военнослужащие – противники большевиков в 1917–1920 гг. в Донбассе как целевая группа террора // *Сталинизм в советской провинции: 1937–1938 гг. Массовая операция на основе приказа № 00447 / сост.: М. Юнге, Р. Биннер*. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 363–385.

¹³ *Довбня О.А.* Репрессии по партийной «окраске» в рамках «кулацкой операции» в Донецкой области // Там само. – С. 421–458; *Її ж.* Репресії за партійним забарвленням у рамках «куркульської операції» (1937–1938 рр.) на Донеччині: кількісні характеристики // *Зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. – 2009. – Вип. 34. – С. 105–109; *Її ж.* Документи архівно-слідчих справ як джерело вивчення механізму репресій за партійним забарвленням на Донеччині в рамках «куркульської операції» (1937–1938 рр.) // Там само. – 2011. – Вип. 42. – С. 181–185.

¹⁴ *Нікольський В.Н.* «Кулацкая операция» НКВД 1937–1938 гг. в украинском Донбассе и ее статистическая обработка // *Сталинизм в советской провинции: 1937–1938 гг. Массовая операция на основе приказа № 00447...* – С. 785–843.

¹⁵ *Смирнова І.Є.* Великий терор і НКВС: точка зору виконавців // *Історичні і політологічні дослідження*. – 2007. – № 1–2. – С. 310–319; *Її ж.* Взаємодія партійних органів і НКВС Донецької області при проведенні куркульської операції в 1937–1938 рр. // *Історичні і політологічні дослідження*. – 2007. – № 3–4. – С. 280–291; *Її ж.* Отражение «кулацкой операции» в документах партийных органов Донецкой области // *Сталинизм в советской провинции: 1937–1938 гг. Массовая операция на основе приказа № 00447 / сост.: М. Юнге, Р. Биннер*. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 673–716.

¹⁶ Історіографічний аналіз праць див.: *Довбня О.А.* Політичні репресії на Донбасі в 1930-ті рр.: історіографічний дискурс // *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. – 2017. – Вип. 19. – С. 43–52.

Жертвам «Великого терору» на Донбасі присвячені праці донецьких та луганських істориків і краєзнавців, опубліковані як в окремих виданнях¹⁷, так і в збірниках «Правда через роки»¹⁸ та науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією»¹⁹.

¹⁷ Захарова Г.М. Жизнеописание знаменитых греков Украины. Дело Константина Челпана. – 2-е изд., доп. – Мариуполь: Приазовский рабочий, 2001. – 100 с.; *Її ж.* Расстрелянное пароходство: репрессии органов НКВД в Азовском морском пароходстве. 1937–1941. – 2-е изд., испр. и доп. – Мариуполь: Приазовский рабочий, 2004. – 164 с.; *Її ж.* Хранить вечно. (О жертвах политического террора г. Мариуполя и Приазовья). – Мариуполь: Новый мир, 2007. – 440 с.; *Її ж.* Кто он – директор Радин? – Мариуполь: Новый мир, 2010. – 160 с.; *Її ж.* Дело поэта Георгия Костопова (К 110-летию со дня рождения). – Мариуполь: Азовье, 2013. – 136 с.; Мазур П.И. Георгий Костопов: поэт и гражданин. – Донецк: Баланд-Клуб, 2003. – 184 с.: ил.; *Його ж.* За что, Господи? Мариуполь, 1937 год: «Греческая операция»: сб. очерков. – Мариуполь: Азовье, 2007. – 108 с.; *Книга пам'яті греків України* / В. М. Нікольський та [ін.]. – Донецьк: Вид-во КП «Регіон», 2005. – 336 с.

¹⁸ *Правда через роки: статті, спогади, документи* / В. Ф. Бурносков [та ін.]; упоряд. А. М. Сабіна; ред. А. П. Ключев [та ін.]. – Донецьк: РВП «Лебідь», 1995. – 128 с.; *Правда через роки: статті, воспоминания, документы* / авт. кол.: Г. М. Захарова, А. Н. Бут, З. Г. Лихолобова [и др.]. – Донецьк: Вид-во КП «Регіон», 1998. – Вып. 2. – 191 с.; *Правда через роки: статті, воспоминания, документы* / авт. кол.: А. Н. Бут, Г. М. Захарова, З. Г. Лихолобова [и др.]. – Донецьк: Вид-во КП «Регіон», 1999. – Вып. 3. – 173, [1] с.; *Правда через роки: статті, воспоминания, документы* / авт. кол.: А. Н. Бут, В. Н. Никольский, Б. Ф. Парсенюк [и др.]. – Донецьк: КП «Регіон», 2000. – Вып. 4. – 198 с.; *Правда через роки: статті, воспоминания, документы* / авт. кол.: А. Н. Бут, З. Г. Лихолобова, В. М. Микушев [и др.]. – Донецьк: КП «Регіон», 2001. – Вып. 5. – 248 с.; *Правда через роки: статті, воспоминания, документы* / редкол.: А. Н. Гурбич [и др.]. – Донецьк: Регион, 2002. – Вып. 6. – 248 с.

¹⁹ *Реабілітовані історією. Донецька область.* – Донецьк: КП «Регіон», 2004. – Кн. 1. – 648 с.; *Реабілітовані історією. Донецька область.* – Донецьк: КП «Регіон», 2005. – Кн. 2. – 624 с.; *Реабілітовані історією. Донецька область.* – Донецьк: КП «Регіон», 2006. – Кн. 3. – 624 с.; *Реабілітовані історією. Донецька область.* – Донецьк: «СПД Бледнов», 2007. – Кн. 4. – 648 с.; *Реабілітовані історією. Донецька область.* – Донецьк: «СПД Бледнов», 2008. – Кн. 5. – 624 с.; *Реабілітовані історією. Донецька область.* – Донецьк: КП «Регіон» – «ФО-П Колесніченко», 2009. – Кн. 6. – 592 с.; *Реабілітовані історією. Донецька область.* – Донецьк: «ФОП Колеснічен-

Виявили безпосередніх виконавців масових репресивних акцій на Донбасі у 1937–1938 рр. та дослідили їх долю В. Золотарьов, В. Стьопкін, О. Бажан й автор цієї статті²⁰.

Помітне місце у регіональній історіографії «Великого терору» займають праці, присвячені його перебігу на Поділлі²¹. Так, у третьому розділі кандидатської дисертації В. Жезицького²² окреслені регіональні особливості «Великого терору». На думку

ко В. В.», 2010. – Кн. 7. – 624 с.; *Реабілітовані історією. Донецька область*. – Донецьк: «Ф-ОП Колесніченко», 2011. – Кн. 8. – 624 с.; *Реабілітовані історією. Донецька область*. – Донецьк: КП «Регіон», ТОВ «Каштан», 2012. – Кн. 9. – 624 с.; *Реабілітовані історією. Луганська область*. – Луганськ: [б. в.] 2004. – Кн. 1. – 736 с.; *Реабілітовані історією. Луганська область*. – Луганськ: [б. в.], 2005. – Кн. 2. – 702 с.; *Реабілітовані історією. Луганська область*. – Луганськ: [б. в.], 2008. – Кн. 3. – 733 с.; *Реабілітовані історією. Луганська область*. – Луганськ: [б. в.] 2013. – Кн. 4. – 640 с.

²⁰ Золотарёв В.А., Стьопкин В.П. ЧК–ГПУ–НКВД в Донбассе: люди и документы. 1919–1941. – Донецк: Алекс, 2010. – 512 с.; Бажан О., Золотарьов В. Луганський прокуратор (штрихи до біографії капітана державної безпеки НКВС Григорія Коркунова // Краєзнавство. – 2015. – № 3/4. – С. 257–267; Довбня О.А. Притягнення співробітників УНКВС по Ворошиловградській області до кримінальної відповідальності за порушення «соціалістичної законності» під час «Великого терору» // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2015. – № 2 (45). – С. 258–298. Історіографічний аналіз цих праць див.: Довбня О.А. Політичні репресії на Донбасі в 1930-ті рр.: історіографічний дискурс // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – 2017. – Вип. 19. – С. 43–52.

²¹ Детальний аналіз сучасного стану дослідження вітчизняними істориками проблеми політичних репресій на Поділлі у добу «Великого терору» див.: Довбня О.А. «Великий терор» на Поділлі: історіографічний аспект / О. А. Довбня // Матеріали XV Подільської наук. іст.-краєзн. конф. присвячено 100-річчю Української революції 1917–1921 рр., 100-річчю заснування Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка / [редкол.: Копилов С. А. (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2017. – С. 302–306.

²² Жезицький В.Й. Політичні репресії на Поділлі у 20–30-х рр.: загальні тенденції та регіональні особливості: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1997. – 182 с.

дослідника, масові репресії в регіоні детермінувалися двома чинниками – географічним розташуванням (прикордоння СРСР) та етнічною строкатістю населення. У результаті, підсумовує В. Жезицький, широкого розмаху набули на Поділлі німецька та польська «національні операції». При цьому каральні акції, на відміну від інших регіонів, проводилися також на підставі нормативних актів, рішень вищого політичного керівництва країни щодо охорони та захисту державного кордону, а їх організаційна та практична реалізація здійснювалася не лише оперативним складом органів держбезпеки, а й структурними підрозділами прикордонної охорони. Як наслідок, кількість репресованих на Поділлі, за його підрахунками, становила 39 960 осіб (15,7% від загальної кількості арештованих по УРСР)²³. Типовими стали звинувачення у шпигунстві, співробітництві з різними розвідувальними центрами, шкідництві у промисловості, на транспорті, у сільському господарстві, системі освіти та охороні здоров'я.

²³ Наведені дані потребують уточнення. Як зазначав Р. Подкур, завдяки реалізації державної програми науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» дослідникам вдалося встановити статистику постраждалих від позасудових репресій на Поділлі. Так, ухвалою «трійки» у Вінницькій області репресували 12 682 ос., з них до вищої міри покарання – 5535 ос., а згідно з протоколами «двійки» – 7169 ос., з яких розстріляли – 5535 ос. Ухвалою «трійки» у Кам'янець-Подільській області розстріляли 9006 осіб, «двійкою» – 4762 ос., з них до вищої міри покарання – 4191 ос. Таким чином, загальна кількість репресованих позасудовими органами у двох областях становить 33 619 ос. Але, Р. Подкур застерігав, у цих даних є похибка у декілька сотень осіб. Оскільки у статистику діяльності «трійки» Вінницької області за період з 5 серпня до 19 жовтня 1937 р., напевно, увійшли уродженці районів новоствореної у вересні 1937 р. Кам'янець-Подільської області. Окрім цього, на його думку, у загальну статистику діяльності Вінницької «трійки» увійшли уродженці Бердичівського, Любарського, Дзержинського, Чуднівського, Янушпольського районів, які увійшли до складу Житомирської області. Різниця між кількістю репресованих, які наведені у дослідженні В. Жезицького та у науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією. Вінницька область» та «Реабілітовані історією. Хмельницька область», становить 6341 особу. Наведені статистичні дані див.: Р. Подкур. Регіональні особливості «Великого терору» 1937–1938 рр. на

Р. Подкур²⁴ у своїх дослідженнях окреслив діяльність територіального апарату органів державної безпеки на Вінниччині у 1937–1938 рр., аналізував світогляд чекістів, специфіку «Великого терору» на західному кордоні СРСР–УРСР. Як і В. Жежицький, він вважав прикордонний статус Поділля додатковим фактором посилення у регіоні державного терору в 1937–1938 рр., а наявність 200 тис. польського населення визначила специфіку проведення масових операцій. Водночас історик зазначав, що масове знищення представників національних громад у регіоні відбувалося відповідно до оперативних наказів за № 00439 від 25 липня 1937 р. «Про операцію з репресування німецьких підданих, які підозрювалися у шпигунстві проти СРСР», № 68 від 22 серпня 1937 р. (про іноземців), № 52691 від 22 грудня 1937 р. (про репресії проти китайців), № 326 від 16 лютого 1938 р. (про репресії проти афганців), № 00593 від 20 вересня 1937 р. (операція з репресування колишніх службовців Китайсько-Східної залізниці та реемігрантів з Манжоу-Го) (репресії проти харбинців), № 00698 від 28 жовтня 1937 р. (про консульські зв'язки), № 50215 від 11 грудня 1937 р. («грецька операція»), № 202 від 29 січня 1938 р. (про репресії проти іранців),

західному кордоні СРСР–УРСР (на матеріалах Поділля) // Краєзнавство. – 2012. – № 1 (78). – С. 81; Амонс А. Діяльність позасудових органів на Вінниччині у період масових політичних репресій 1937–1938 років // Реабілітовані історією. Вінницька область / упоряд.: В. П. Лациба (керівник) та ін. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2007. – Кн. 2. – С. 15–19; Васильєв В., Місінкевич Л., Подкур Р. Політичні репресії радянської доби на Хмельниччині // Реабілітовані історією. Хмельницька область / упоряд.: В. Ю. Васильєв [та ін.]. – Хмельницький: [б. в.], 2008. – Кн. 1. – С. 74–79.

²⁴ Подкур Р. Діяльність УНКВД Вінницької області під час «великого терору» 1937–1938 рр. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – 2007. – Вип. 34. – С. 197–220; Його ж. «Великий терор» на Вінниччині (1937–1938 рр.): діяльність територіального апарату органів державної безпеки, стереотипи світогляду чекістів // Злочини тоталітарних режимів в Україні: науковий та освітній погляд: Матер. міжнар. наук. конф. (Вінниця, 21–22 листопада 2009 р.) / відп. ред. М. Тяглий. – К.: НІУД, 2012. – С. 54–76; Його ж. Регіональні особливості «Великого терору» 1937–1938 рр. на західному кордоні СРСР – УРСР (на матеріалах Поділля) // Краєзнавство. – 2012. – № 1 (78). – С. 75–84.

меморандумом за № 49990 від 30 листопада 1937 р. («латиська операція»). При цьому, на думку Р. Подкура, реалізація «національних операцій» на прикордонному Поділлі обумовлювалася намаганням вищого партійно-радянського керівництва СРСР змінити національну конфігурацію та конструювати соціально та політично однорідну спільноту «радянський народ».

Аналізуючи світогляд співробітників державної безпеки, дослідник вважав, що маючи стереотипи «захисника вітчизни» і «довіри народу», виховані на традиціях жорстокості й безжалісності громадянської війни, чекісти не змогли залишити в собі людські почуття під час вирішення глобальних «державницьких завдань». В їх уяві «шкідники», «диверсанти», «шпигуни та їх імперіалістичні господарі» не лише загрожували радянській державі, а й добробуту самих чекістів, їх родин, оточенню. Тому вони вважали цілком доцільними масові репресії «ворогів народу», застосування усіх методів у боротьбі з ними, зокрема й катування. Разом з тим, реалізуючи накази вищого партійного керівництва та НКВС, чекісти відчували надзвичайний емоційний підйом, причетність до чогось великого, важливого, тому долі пересічних людей у побудові «світлого майбутнього» нічого не важили й вони швидко навчилися відправляти людей на смерть на благо великої ідеї.

В. Васильєв²⁵, висвітлюючи аспекти діяльності обласних УНКВС у 1937–1938 рр., обстоював думку, що у нормативних документах НКВС СРСР та УРСР була закладена можливість прояву ініціатив та змагання місцевих чекістів, а тих, хто відмовлявся виконувати накази, репресували, тобто політичним та чекістським керівництвом спеціально створювалася ситуація в органах держбезпеки, коли стало можливим виконання незаконних (з погляду радянського правосуддя) наказів Центру. Зрозуміло, зазначав дослідник, що на рівні обласних УНКВС хвилі репресій різко збільшувалися, терор набував стихійного, до певної міри неконтрольованого характеру, чому, зокрема,

²⁵ *Васильєв В.* Механізм «великого терору»: місцевий зріз (діяльність обласних УНКВС УРСР у лютому–листопаді 1938 р.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 1 (28). – С. 135–158.

сприяли зовнішні фактори стосовно функціонування обласних УНКВС: доноси, настрої пересічних робітників та колгоспників, яких переконували у наявності величезної кількості ворогів народу за допомогою проведення фальсифікованих судових процесів тощо. Водночас специфіка «Великого терору» на Вінниччині детермінувалася, як вважав В. Васильєв, наступними чинниками: географічним розташуванням області, соціальним та етнічним складом населення, історичними традиціями, суб'єктивним баченням боротьби із «ворогами народу» начальника обласного УНКВС. Так, І. Корабльов²⁶ не насмілювався на самостійні кроки у здійсненні репресивних акцій, чітко виконуючи накази М. Єжова та О. Успенського, зробив головними об'єктами репресій у прикордонній Вінницькій області тих, кого вони вважали потенційними українськими націоналістами, а також поляків, німців та латишів. При цьому звичайною практикою провадження слідства в області, як зазначав історик, стали групові допити та застосування психічного та фізичного впливу до арештованих.

Дослідницька увага А. Амонса²⁷ сконцентрувалася на діяльності позасудових органів на Вінниччині у період «Великого терору». На його думку, компартійно-радянський режим використовував позасудові органи задля проведення негайних репресивних заходів щодо реальних чи потенційних політичних супротивників, окремих соціальних груп, представників національних громад. Так, «трійкою» УНКВС по Вінницькій області за період із 5 серпня 1937 р. до 3 листопада 1938 р., із деякими перервами, було проведено 79 засідань, а засуджено разом із «двійкою» 20 001 особу, з яких 13 475 осіб були розстріляні у Вінниці та районних центрах області.

²⁶ Іван Михайлович Корабльов з 3 березня 1938 р. до 14 січня 1939 р. обіймав посаду начальника УНКВС по Вінницькій області. Докладніше про його діяльність на посаді див.: *Васильєв В., Подкур П.* Організатори та виконавці масового вбивства людей в 1937–1938 рр.: долі співробітників Вінницького й Кам'янець-Подільського обласних управлінь НКВС // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2015. – № 1 (44). – С. 48–120.

²⁷ *Амонс А.* Діяльність позасудових органів на Вінниччині у період масових політичних репресій 1937–1938. – С. 7–21.

Л. Місінкевич²⁸, досліджуючи діяльність позасудових органів на Хмельниччині під час «Великого терору», підсумував, що масові репресії були суворо централізованим процесом, яким керували Й. Сталін і його соратники в політбюро ЦК ВКП(б), а аналіз архівно-кримінальних справ надав підстави стверджувати, що керівництво УНКВС по Кам'янець-Подільській області фальсифікувало процесуальні документи та постійно вимагало збільшення лімітів і посилення репресій, сподіваючись таким чином уберегтися від звинувачень у недостатньо наполегливій боротьбі з «ворогами народу». Загалом за час «Великого терору», за даними дослідника, «двійкою» та «трійкою» УНКВС по Кам'янець-Подільській області репресували 13 774 особи, в тому числі розстріляли 13 197 осіб або 96%²⁹. Л. Місінкевич зазначав, що найжахливіші звірства «двійки» та «трійки» УНКВС відбулися у грудні 1937 р., лютому–травні 1938 р. та у вересні 1938 р., коли до розстрілу прирекли відповідно 1956, 6461 та 1662 особи.

Окремі дослідження істориків та краєзнавців присвячені жертвам репресій 1937–1938 рр. на Поділлі. Це спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій³⁰, науково-документаль-

²⁸ Місінкевич Л. Великий терор на Хмельниччині // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 1 (28). – С. 121–135; *Його ж.* Репресивна діяльність позасудових органів на Хмельниччині в 1937–1938 рр. // *Геноцид: Голодомор 1932–1933 рр. на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки.* Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (19–20 листопада 2008 р.). – Хмельницький–Кам'янець–Подільський, 2008. – С. 165–175.

²⁹ Ці статистичні дані наведені Л. Місінкевичем у таб. № 5. Див.: *Місінкевич Л.Л.* Репресивна діяльність позасудових органів на Хмельниччині в 1937–1938 рр. // *Геноцид: Голодомор 1932–1933 рр. на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки.* Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (19–20 листопада 2008 р.). – Хмельницький–Кам'янець–Подільський, 2008. – С. 11. У статті зазначено, що за час «Великого терору» 1937–1938 рр. позасудовими органами «двійкою» та «трійкою» засуджено 13 848 ос., у тому числі до розстрілу – 13 275 арештованих. Чим обумовлені розбіжності у підрахунках автором (різниця становить 74 ос. із загальної кількості репресованих та 78 ос. із загальної кількості засуджених до розстрілу), не пояснюється.

³⁰ *Червоні жорна: Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій / авт.-упоряд. В. М. Вітковський [та ін.].* – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 1994. – 79 с.

ні видання³¹, де опубліковані матеріали про розслідування масових вбивств у Вінниці та список жертв, меморіальне видання «Вінницький мартиролог»³². Науковцями надруковані п'ять книг науково-документальної серії «Реабілітовані історією. Вінницька область»³³ та шість книг «Реабілітовані історією. Хмельницька область»³⁴.

Специфіка «Великого терору» на Поділлі охарактеризована також у документально-публіцистичному нарисі А. Малигіна³⁵ та історико-краєзнавчих збірниках «Великий терор на Хмельниччині»³⁶.

³¹ *Вінниця: злочин без кари. Документи, свідчення: Матеріали про більшовицькі розстріли у Вінниці в 1937–1938 рр.* / ред.-упоряд.: Є. Сверстюк, О. Скоп. – К.: Воскресіння, 1994. – 333 с.; Народовбивство в Україні. Офіційні матеріали про масові вбивства у Вінниці. – Львів: [б. в.], 1995. – 264 с.

³² *Вінницький мартиролог. Книга пам'яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20–50-і рр. XX ст.)* / голова редкол. С. П. Татусяк. – Вінниця: [б. в.], 2001. – Т. 1: А–Г – 398 с.

³³ *Реабілітовані історією. Вінницька область. Кн. 1.* / упоряд.: В. П. Лациба (керівник) [та ін.]. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – 908 с.; *Реабілітовані історією. Вінницька область. Кн. 2* / упоряд.: В. П. Лациба (керівник) [та ін.]. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2010. – 848 с.; *Реабілітовані історією. Вінницька область. Кн. 3* / упоряд.: В. П. Лациба (керівник) [та ін.]. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2010. – 784 с.; *Реабілітовані історією. Вінницька область. Кн. 4* / упоряд.: В. П. Лациба (керівник) [та ін.]. – Вінниця: ФОП «Каштелянов О.І.», 2012. – 776 с.; *Реабілітовані історією. Вінницька область. Кн. 5* / упоряд.: В. П. Лациба (керівник) [та ін.]. – К.: Центр. ДЗК, 2015. – 640 с.

³⁴ *Реабілітовані історією. Хмельницька область. Кн. 1* / упоряд.: В. Ю. Васильєв [та ін.]. – Хмельницький: [б. в.], 2008. – 934 с.; *Реабілітовані історією. Хмельницька область. Кн. 2* / упоряд.: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. – Хмельницький: [б. в.], 2009. – 1182 с., 16 с. іл.; *Реабілітовані історією. Хмельницька область. Кн. 3* / упоряд.: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. – Хмельницький: [б. в.], 2010. – 1126 с.; *Реабілітовані історією. Хмельницька область. Кн. 4* / упоряд.: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. – Хмельницький: [б. в.], 2012. – 1158 с.; *Реабілітовані історією. Хмельницька область. Кн. 5* / упоряд.: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2», 2014. – 896 с.; *Реабілітовані історією. Хмельницька область. Кн. 6* / упоряд.: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. – Хмельницький: [б. в.], 2015. – 1174 с.

³⁵ *Малигін А. Червона акула (Єжовщина на Вінниччині).* – Вінниця: [б. в.], 1995. – 96 с.

Не оминули увагою вітчизняні історики й виконавців каральних акцій періоду «Великого терору» на Поділлі та методи впровадження слідства. Так, А. Давидюк, спираючись на матеріали архівно-кримінальних справ, висвітлив застосування психологічного та фізичного методів впливу слідчими УНКВС по Вінницькій області у 1937–1938 рр.³⁷

Зі свого боку, В. Васильєв й Р. Подкур³⁸, досліджуючи процес перетворення чекістів на катів, висновували, що у радянській державі провокації, побиття, масові вбивства не лише героїзувалися серед чекістського кола, а й перетворювалися на засоби кар'єрного росту й підвищення статусу. Тому й не дивно, що чекісти, як виконавці політичного курсу, діяли свідомо, виявляючи ініціативність у виконанні наказів і застосовуючи всі методи задля отримання зізнання жертв. Також надмірній жорстокості сприяло й почуття безкарності чекістів, породжене, як практикою кругової поруки, так і відповідними дорученнями керівництва. Коли ж розпочалося так зване «відновлення соціалістичної законності» наприкінці 1938–1941 рр., реабілітація другої половини 1950-х – початку 1960-х рр., партійно-радянські очільники врятували від кримінального покарання значну частину співробітників органів держбезпеки. Оскільки, на думку дослідників, публічне засудження їх дій загрожувало засадам

³⁶ *Великий терор на Хмельниччині: іст.-краєзн. зб.: Свідчення та документи / упоряд.: В. Дмитрик, Л. Савицький.* – Хмельницький: Поділля, 1997. – 271 с.; *Великий терор на Хмельниччині: іст.-краєзн. зб.: Документи, свідчення, публіцистика / упоряд.: В. Дмитрик, Л. Савицький; редкол.: І. Ключ (гол.) та ін.* – 2-ге вид., доп. і випр. – Хмельницький: «Єврика», 2004. – 416 с.

³⁷ *Давидюк А.* Застосування психологічного та фізичного методів впливу слідчими Вінницької тюрми в період масових репресій (1937–1938 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – 1999. – Вип. 1. – С. 101–106.

³⁸ *Васильєв В., Подкур Р.* Організатори та виконавці масового вбивства людей в 1937–1938 рр.: долі співробітників Вінницького й Кам'янець-Подільського обласних управлінь НКВС // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2015. – № 1 (44). – С. 48–120; *Їх же.* Радянські карателі. Співробітники НКВС – виконавці «Великого терору» на Поділлі. – К.: Видавець В. Захаренко, 2017. – 240 с.

існування комуністичного режиму, побудованого на терорі й фальсифікаціях.

Тематично близькою стала публікація О. Лошицького³⁹. Він увів до наукового обігу низку документів про агентурно-оперативну діяльність УНКВС по Вінницькій області.

У розгалуженій системі регіональних досліджень «Великого терору» важливе місце займають напрацювання київських істориків та краєзнавців. Так, діяльність позасудових органів УНКВС по Київській області дослідив А. Амонс⁴⁰. За його даними, за період із 5 серпня 1937 р. до 31 грудня 1938 р. у в'язницях Києва й області⁴¹ згідно з протоколами «трійки» обласного УНКВС та «двійки» розстріляли 19 727 осіб, а разом із засудженими до різних термінів ув'язнення загальна цифра репресованих становила 26 269 осіб. А. Амонс, дослідивши протоколи засідань «трійки» і частково «двійки», архівно-кримінальні справи та інші матеріали, встановив шість місць, поховання розстріляних громадян: Житомир, Бердичів, Київ, Черкаси, Умань, Біла Церква⁴².

³⁹ Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–38 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1998. – № 1/2. – С. 183–227.

⁴⁰ Амонс А. Робота позасудових органів НКВД на Київщині під час репресій 1937–1938 років [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pravoslavnye.org.ua/2007/05>

⁴¹ До Київської області до 22 вересня 1937 р. входили райони сучасних Вінницької, Житомирської, Черкаської областей. Згідно з постановою ЦВК СРСР «Про поділ Харківської області на Харківську і Полтавську, Київської – на Київську і Житомирську, Вінницької – на Вінницьку і Кам'янець-Подільську і Одеської – на Одеську і Миколаївську області» від 22 вересня 1937 р., зі складу Київської області до Вінницької передано 4 райони, Житомирської – 28 районів і 1 міськрада, Полтавської – 4 райони, а згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про утворення Сумської, Кіровоградської і Запорізької областей у складі Української РСР» від 10 січня 1939 р., до складу Кіровоградської області були включені 5 районів Київської області.

⁴² За даними А. Амонса, у Житомирі місце поховання розстріляних в'язнів місцевої тюрми знаходиться на Староєврейському кладовищі та на території нині діючого тубдиспансеру. Розстріляні за період з 5 серпня 1937 р. до 27 листопада 1938 р. 12 823 ос. у Києві поховані на території

Зі свого боку, О. Бажан⁴³, зосередившись на розкритті механізму проведення масових каральних акцій у Київській області у часи «Великого терору», з'ясував, що київські чекісти на чолі з начальником обласного УНКВС М. Шаровим з розмахом і жорстокістю провели «куркульську» та «національні» операції («німецьку», «польську», «харбінську», «латиську»), репресували значну кількість дружин «зрадників Батьківщини». А наприкінці підсумував, що центральний та місцевий апарат наркомату внутрішніх справ, що, за задумом сталінського керівництва виступав знаряддям боротьби з «ворогами народу», у період «Великого терору» змінював свій статус: із ініціатора та виконавця репресій на їх жертву.

Значна кількість праць присвячена жертвам репресій Києва та області, дослідженню місць їх поховань⁴⁴. Провідна роль у

19-го кварталу Дніпровського лісництва біля Биківні. В Умані поховання розстріляних жертв репресій проводилося на території двору колишнього приміщення міського відділу НКВС, на території, яка до нього прилягала, та на Міщанському кладовищі, де поховані останки 1402 ос., у Білій Церкві – у центрі міста, де нині розташовані житлові квартали. Див. також: *Бажан О.Г.* Місця масових захоронень жертв сталінських репресій в УРСР в 1937–1938 роках: географія, проблеми ідентифікації // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – 2014. – Т. 156. – С. 32–36.

⁴³ *Бажан О.* Масові політичні репресії в Київській області у 1937–1938 рр.: форми, методи, масштаби // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2008. – Вип. 35. – С. 152–166; *Його ж.* Репресії щодо працівників правоохоронних органів в УРСР доби «великого терору» (на прикладі Київської області) // Краєзнавство. – 2012. – № 2. – С. 132–141.

⁴⁴ *Склярєнко Є.* Заложниками стали залізничники // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1994. – № 1. – С. 177–188; *Київ: жертви репресій /* упоряд. Л. Абраменко. – К.: [б. в.], 1997. – Т. 1. – 496 с.; *Київ: жертви репресій /* упоряд. Л. Абраменко. – К.: Видавець В. Карпенко, 1999. – Т. 2. – 496 с.; *Сосни Биківні свідчать: злочин проти людства /* М. М. Роженко, Е. Л. Богацька. – К.: УЦД культури, 1999. – Кн. 1. – 566 с.; *Сосни Биківні свідчать: злочин проти людства /* М. М. Роженко. – [Б. м.], [б. в.] 2001. – Кн. 2. – 596 с.; *Сосни Биківні свідчать: злочин проти людства /* М. М. Роженко. – [Б. м.], [б. в.], 2002. – Кн. 3. – 600 с.; *Сосни Биківні свідчать: злочин проти людства /* М. М. Роженко; ред. кол. С. І. Білокінь [та ін.]. – [Б. м.], [б. в.] 2003. – Кн. 4. – 600 с.; *Сосни Биківні свідчать: злочин проти людства /* М. М. Роженко; ред. кол. С. І. Білокінь [та ін.]. – [Б. м.], [б. в.] 2005. – Кн. 6. –

встановленні місць поховань жертв «Великого терору» та їх ідентифікації належить Л. Абраменку, А. Амонсу, М. Роженку та М. Лисенку.

Окремі праці О. Бажана та В. Золотарьова⁴⁵ присвячені ексекуторам. Зокрема, вони висвітлили діяльність І. Шапіра та О. Долгушева, які в різні періоди «Великого терору» очолювали УНКВС по Київській області, секретаря «трійки» при УНКВС по Київській області С. Альтзіцера та біографії виконавців смертних вироків у Києві та Київській області.

594 с.; *Пам'ять Биківні. Документи та матеріали* / упоряд. О. Бажан; Ін-т історії України НАН України. – К.: Рідний край, 2000. – 320 с.; *Биківнянські жертви, або Як працювала «Вища двійка» на Київщині: Док. та матер.* / авт.-уклад.: А. І. Амонс; С. І. Білокінь, передмова. – К.: МАУП, 2007. – 608 с.; *Лисенко М. Биківня – наш вічний біль.* – К.: Вид-во Олени Теліги, 2009. – 365 с.; *Реабілітовані історією. Київська область.* – К.: ДП «Редак. журн. "Охорона праці"», 2004. – Кн. 1. – 544 с.; *Реабілітовані історією. Київська область.* – К.: Основа, 2007. – Кн. 2. – 1040 с.; *Реабілітовані історією. Київська область.* – К.: Основа, 2011. – Кн. 3. – 984 с.; *Сосни замість обелісків. Білоцерківський мартиролог* / упоряд. В. О. Коломиєць. – Вид. 2-ге, випр. та допов. – Біла Церква: Білоцерківдрук, 2015. – 710 с.; *Проценко Л. М. Поховання репресованих у Києві* // *Матер. Всеукр. конф. сумної пам'яті великого терору 1937 року «Злочин без кари»* (Київ, 3–4 листопада 1997 р. / авт.-упоряд.: А. А. Кондрацький, М. М. Роженко. – К.: Стило, 1998. – С. 150–153; *Філімоніхін В. О. Спецділянка НКВС УРСР (1937–1941) – місце таємного поховання жертв масових політичних репресій у 19-му, 20-му кварталах Биківнянського лісу міста Києва* // *Круглий стіл «Стратегії пам'яті. Меморіали»*, 25 червня 2013 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.liberte.onu.edu.ua/info/memory?lang=ukr>.

⁴⁵ *Бажан О., Золотарьов В.* «Несу моральну відповідальність за викривлення в органах МВС...», або Історія покарання ексекутора «масового терору» І. А. Шапіра у часи «хрущовської відлиги» // *Краєзнавство.* – 2013. – № 3. – С. 165–175; *Їх же.* Висуванець Миколи Єжова, або Траєкторія злету та падіння капітана державної безпеки Олексія Долгушева // *Там само.* – 2013. – № 4. – С. 233–246; *Їх же.* «Обліковець» масових убивств у добу «Великого терору» (Соломон Абрамович Альтзіцер) // *Там само.* – 2017. – № 1/2. – С. 215–231; *Їх же.* «Ті, хто натискали на гачок». Короткі біографії керівників комендатури НКВС УРСР та УНКВС Київської області у часи «Великого терору» // *Там само.* – 2016. – № 3/4. – С. 251–283.

Особливості «Великого терору» на Житомирщині вивчала Т. Рафальська⁴⁶. На її думку, специфіка репресій у регіоні детермінувалася такими факторами, як багатонаціональний склад населення та близькість до кордону, а досвід, накопичений під час виселення поляків і німців з ліквідованих Пулинського та Мархлевського національних районів у віддалені регіони СРСР у 1934 р. – влітку 1936 р., дозволив сталінському режиму ще до початку «Великого терору» визначити його майбутні форми, методи та окреслити потенційні жертви.

Зі свого боку, Л. Копійченко та Є. Тіміряєв⁴⁷, зосередившись на діяльності позасудових органів на Житомирщині під час «Великого терору», відзначили, що прикордонний статус та багатонаціональний склад регіону були додатковим фактором посилення репресій, але, на противагу Т. Рафальській, вважали, що ці фактори стали підґрунтям для фальсифікації антирадянських, контрреволюційних і шпигунських організацій як серед військовослужбовців, так і цивільного населення, розправи над духовенством, церковним активом, вірними різних конфесій та масових арештів інтелігенції⁴⁸.

Окремі праці дослідників присвячені жертвам «Великого терору» на Житомирщині. Опубліковано сім книг науково-доку-

⁴⁶ Рафальська Т.Л. «Великий терор» на Житомирщині (липень 1937 р. – листопад 1938 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». – К., 2010. – 19 с.; *Її ж.* «Великий терор» на Житомирщині (липень 1937 – листопад 1938 рр.). – Житомир: Волинь, 2012. – 179 с.

⁴⁷ Копійченко Л., Тіміряєв Є. Особливості «Великого терору» на Житомирщині // Реабілітовані історією. Житомирська область. Кн. 6 / упоряд.: Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв. – Житомир: Полісся, 2013. – С. 9–27.

⁴⁸ Специфіку та технологію репресій «Великого терору» проти інтелігенції Житомирщини див.: Шевчук Ю. Політичні репресії проти науково-педагогічної інтелігенції Житомирщини в добу «великого терору» // Історичний журнал. – 2009. – № 3(45). – С. 66–79; *Його ж.* Технологія здійснення репресій проти інтелігенції Житомирщини в 30-х рр. XX ст. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – 2010. – Вип. 36. – С. 213–239; *Його ж.* Політичні репресії проти чеської інтелігенції Житомирщини в добу «Великого терору» // Історико-географічні дослідження в Україні. – 2009. – № 11. – С. 223–237.

ментального видання «Реабілітовані історією. Житомирська область»⁴⁹, де містяться наукові статті, біографічні нариси, спогади репресованих, свідків тих подій, довідки на репресованих.

Не минули дослідники й виконавців «Великого терору» на Житомирщині. Так, С. Кокін⁵⁰, спираючись на архівно-кримінальні справи та матеріали службових і судових розслідувань стосовно співробітників УНКВС по Житомирській області, розкрив складові масового вбивства населення регіону. Натомість Т. Рафальська⁵¹ висвітлила співпрацю обласної прокуратури та Житомирського обкому КП(б)У із органами держбезпеки та довела, що увесь процес був чітко спланованим та цілеспрямованим на знищення так званих неблагонадійних елементів, за чого не гребували фальсифікацією справ.

⁴⁹ *Реабілітовані історією. Житомирська область: У семи книгах / упоряд.: Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв.* – Житомир: Полісся, 2006. – Кн. 1. – 724 с.; *Реабілітовані історією. Житомирська область: У семи книгах / упоряд.: Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв.* – Житомир: Полісся, 2008. – Кн. 2. – 768 с.; *Реабілітовані історією. Житомирська область: У семи книгах / упоряд.: Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв.* – Житомир: Полісся, 2010. – Кн. 3. – 808 с.; *Реабілітовані історією. Житомирська область: У семи книгах / упоряд.: Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв.* – Житомир: Полісся, 2011. – Кн. 4. – 788 с.; *Реабілітовані історією. Житомирська область: У семи книгах / упоряд.: Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв.* – Житомир: Полісся, 2011. – Кн. 5. – 796 с.; *Реабілітовані історією. Житомирська область: У семи книгах / упоряд.: Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв.* – Житомир: Полісся, 2013. – Кн. 6. – 696 с.; *Реабілітовані історією. Житомирська область: У семи книгах / упоряд.: Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв.* – Житомир: «Полісся», 2015. – Кн. 7. – Ч. 1. – 706 с.; *Реабілітовані історією. Житомирська область: У семи книгах / упоряд.: Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв.* – Житомир: «Полісся», 2015. – Кн. 7. – Ч. 2. – 460 с.

⁵⁰ *Кокін С.* Доля співробітників УНКВС по Житомирській області – організаторів та виконавців «Великого терору» (за матеріалами архівно-кримінальних справ 1938–1940 рр.) // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2015. – № 1 (44). – С. 121–234.

⁵¹ *Рафальська Т.Л.* Реалізатори сталінської політики «Великого терору» 1937–1938 рр. на Житомирщині // *Intermagum: історія, політика, культура: зб. наук. праць.* – 2015. – Вип. 2. – С. 263–272.

Сучасна вітчизняна історіографія поповнилася також дослідженнями «Великому терору» на Півдні України. Так, Е. Петровський⁵², вивчаючи методи провадження слідства, висновує, що для співробітників НКВС арештанти перетворилися на «матеріал», який треба переробити на готову продукцію. У зв'язку з цим радянське законодавство і логіка ігнорувалися у найбрутальніший спосіб, між відділами та обласними УНКВС відбувалося змагання за виконання «лімітів», а провадження попереднього слідства ґрунтувалося на погрозах, обіцянках, застосуванні психологічних і фізичних методів впливу, фальсифікації слідчих матеріалів. Розглядаючи ж специфіку масових репресій населення Одещини у 1937–1938 рр., Е. Петровський⁵³ акцентував увагу на тому, що їх розгортанню передувала багатовекторна підготовка. Зокрема, на його думку, наприкінці 1936 – липня 1937 рр. відбувалося поступове розкручування репресивного механізму. Зокрема, в орбіту репресій втягувалася все більша кількість керівництва різних установ та організацій, які називали співучасниками колег і знайомих, полегшуючи тим самим завдання слідчих із розширення бази репресій, налагодження органами НКВС усіх компонентів «масових операцій». Початок «Великого терору» на Одещині, на думку історика, поклали накази НКВС СРСР за № 00439 від 25 липня та за № 00447 від 30 липня 1937 р., а тривав він з небаченою раніше інтенсивністю до середини листопада 1938 р.

Зі свого боку, О. Бажан⁵⁴ не тільки висвітлив етнічні, регіональні та статистичні аспекти «Великого терору» на Одещині,

⁵² *Петровський Е.П.* Методи слідства в період масових репресій 1937–1938 років на Одещині (на матеріалах архіву УСБУ) // Південний Захід. Одесика. – 2006. – Вип. 1. – С. 101–119; *Його ж.* Документи архівно-слідчих справ як джерело вивчення методів провадження слідства органами НКВС на Одещині в період «великого терору» 1937–1938 рр. // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2008. – № 3. – С. 172–188.

⁵³ *Петровський Е.П.* «Великий терор» на Одещині (1937–1938) // Реабілітовані історією. Одеська область. – Одеса: АТ «ПЛИСКЕ», 2010. – Кн. 1. – С. 74–112.

⁵⁴ *Бажан О.* «Великий терор» на Одещині: соціальні, етнічні та регіональні аспекти // Південний Захід. Одесика. – 2012. – Вип. 14. – С. 181.

а й разом з О. Лошицьким⁵⁵ дослідив його апогей. Історик відзначив, що статистичні дані репресій 1937–1938 рр. на Одещині були одними із найбільш високих в УРСР, а специфіка репресій обумовлювалася прикордонним статусом області, наявністю потужного морського порту та підприємств оборонної промисловості, поліетнічним складом населення, концентрацією значної кількості «колишніх» – представників політичної, наукової і творчої еліти царського періоду.

Науковцями Півдня України підготовлені меморіальні⁵⁶ та науково-документальні видання⁵⁷, де опубліковані спогади, біографічні та історичні нариси, статті про репресованих, інформація про місця масових поховань, біографічні довідки на репресованих мешканців регіону. Низка досліджень одеських та миколаївських істориків присвячена репресованим представникам науково-педагогічної інтелігенції Півдня України⁵⁸.

⁵⁵ Бажан О., Лошицький О. Апогей «великого терору» на Одещині // Південний Захід. Одесика. – 2007. – Вип. 3. – С. 163–173.

⁵⁶ *Одеський мартиролог: Дані про репресованих Одеси і Одеської області за роки радянської влади: в 2-х т. / уклад.: Л. В. Ковальчук, Г. О. Разумов.* – Одеса: ОКФА, 1997. – Т. 1. – 752 с.; *Одеський мартиролог: Дані про репресованих Одеси і Одеської області за роки радянської влади: в 2-х т. / уклад.: Л. В. Ковальчук, Г. О. Разумов.* – Одеса: ОКФА, 1999. – Т. 2. – 800 с.; *Одесский Мартиролог: данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти / сост. Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов.* – Одесса: [б. и.], 2005. – Т. 3. – 896 с.

⁵⁷ *Реабілітовані історією. Масові репресії на Миколаївщині в 1920–50-ті*: Зб. – К.–Миколаїв: Редкол. «Реабілітовані історією», 2000. – 302 с.; *Реабілітовані історією. Миколаївська область*. Кн. 1. – К.–Миколаїв: Світогляд, 2005. – 870 с.; *Реабілітовані історією. Миколаївська область*. Кн. 2. – К.–Миколаїв: Світогляд, 2006. – 707 с.; *Реабілітовані історією. Миколаївська область*. Кн. 3. – К.–Миколаїв: Світогляд, 2007. – 655 с.; *Реабілітовані історією. Миколаївська область*. Кн. 4. – К.–Миколаїв: Світогляд, 2008. – 654 с.; *Реабілітовані історією. Миколаївська область*. Кн. 5. – К.–Миколаїв: Світогляд, 2010. – 653 с.; *Реабілітовані історією. Миколаївська область*. Кн. 6. – К.: Світогляд, 2013. – 663 с.; *Реабілітовані історією. Одеська область*. Книга перша / упоряд. Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. – Одеса: АТ «ПЛИСКЕ», 2010. – 800 с.; *Реабілітовані історією. Херсонська область*. – Херсон: Наддніпрянська правда, 2005. – 944 с.

Окремі праці О. Бажан та В. Золотарьов⁵⁹ присвятили реалізаторам каральних операцій 1937–1938 рр. на Півдні України.

Помітне місце в регіональній історіографії масових політичних репресій 1937–1938 рр. посідають студії цієї теми в територіальному розрізі Придніпров'я. Так, В. Іваненко, Л. Прокопенко та Р. Терещенко, досліджуючи особливості «Великого терору» у даному регіоні, висновували, що репресії зачепили усі катего-

⁵⁸ *Левченко В.В., Петровський Е.П.* «Арештувати як українського есера...» (до біографії професора філософії та педагогіки Одеського державного університету Михайла Гордієвського) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2008. – № 1/2. – С. 415–432; *Їх же.* Штрихи до біографії професора О. О. Сухова (до 70-річчя з часів трагічних подій) // Південний Захід. Одесика. – 2008. – Вип. 6. – С. 207–226; *Мирошниченко Е.Г., Мирошниченко В.Г.* Из расстрелянного поколения: Архивное дело Н. Д. Лагуты // Освітнянські вітрила: Гуманітарний альманах. – 2003. – Вип. 1. – С. 63–69; *Ласінська М., Тригуб О.* Доля Миколаївського краєзнавця (Микола Дмитрович Лагута) // Краєзнавство. – 2011. – № 3. – С. 105–110; *Михайлуца М.* НКВС і Водний: трагічні долі перших ректорів (До 80-річчя утворення ОІВТ – ОНМУ) // Південний Захід. Одесика. – 2010. – Вип. 9. – С. 75–85; *Петровський Е.П.* З історії історичного факультету Одеського університету у 1930-ті роки: декан Ізраїль Давидович Сероголазов // Записки історичного факультету. – 2004. – Вип. 15. – С. 509–520; *Його ж.* Іван Іванович Погорілий (1899–1937): трагічна доля керівника кафедри історії України Одеського університету // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – 2004. – Вип. 12. – С. 380–388. Аналіз основних здобутки вітчизняної історіографії ХХІ ст. у висвітленні репресивної політики радянської держави щодо науково-педагогічної інтелігенції Півдня України в 1920–1930-ті рр. див.: *Довбня О.А.* Політичні репресії проти науково-педагогічної інтелігенції Півдня України (1920–1930-ті рр.): вітчизняна історіографія ХХІ ст. / О. А. Довбня // Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка: зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. краєзн. конф. з міжнародною участю (14–15 вересня 2017 р.) / упоряд. М. В. Гончар. – Каховка–Херсон: Гілея, 2017. – С. 103–105.

⁵⁹ *Бажан О., Золотарьов В.* Комбриг Микола Федоров: одеський трамплін в кар'єрі // Південний Захід. Одесика. – 2007. – Вип. 4. – С. 202–219; *Їх же.* Керівний склад УНКВС Одеської області доби «ежовщини» // Там само. – 2015. – Вип. 19. – С. 124–175; *Бажан О.Г.* Масові політичні репресії на Одещині в другій половині 1938 року за матеріалами кримінальної справи Павла Кисельова // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. пр. / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Херсон: ФОРМ Грінв Д. С., 2017. – Вип. 6. – С. 14–20.

рії та етнічні групи населення⁶⁰. Зокрема, за даними УНКВС по Дніпропетровській області за друге півріччя 1937 р. – першу половину 1938 р. репресували 29 521 осіб, більшість серед яких становили робітники, колгоспники, одноосібники активного віку⁶¹, із них 2648 німців, 1244 поляків, 616 болгар.

В. Ченцов та Д. Архірейський⁶², з'ясовуючи специфіку проведення масових політичних репресій 1937–1938 рр. на Дніпропетровщині, підсумували, що вістря репресій у другій половині 1937 р. було спрямовано на «колишніх куркулів» (47,4%), «колишніх людей» (34,9%), непрацюючих (домогосподарки, утриманці, пенсіонери) (4,6%), декласованих осіб (3,2%) та службовців (2,8%), а в першій половині 1938 р. – «колишніх людей» (39,1%), «колишніх куркулів» (20,4%), службовців (15,5%), робітників (9,5%), колгоспників (8,2%), а їх наслідками стали не тільки зміни в мовному балансі регіону, але й повне зникнення польського та німецького компонентів у національно-культурній сфері життя та зміни у складі інтелігенції. Так, дореволюційну інтелігенцію замінила радянська, слухняна й лояльна до політики компартійно-радянського режиму.

Реалізації оперативного наказу НКВС СРСР за № 00447 від 30 липня 1937 р. на Дніпропетровщині присвячена стаття Н. Романець⁶³. Вона зазначала, що операція вирізнялася секретністю,

⁶⁰ Терещенко Р.К., Іваненко В.В., Прокопенко Л.Л. Минуле з гірким присмаком: Репресії в історичній ретроспективі радянського суспільства. – Дніпропетровськ: Вид-во «Моноліт», 2002. – 240 с.; *Іх же*. «Великий терор» на Дніпропетровщині: соціальні та етнічні аспекти // Дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Мат. Всеукр. наук. конф., м. Київ, 15 березня 2012 р. / упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2013. – С. 210–221.

⁶¹ До 10 січня 1939 р. до складу Дніпропетровської області входила територія сучасних Запорізької, частина Кіровоградської та Миколаївської областей.

⁶² Ченцов В., Архірейський Д. Особливості «великого терору» 1937–1938 рр. на Дніпропетровщині // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 1 (28). – С. 100–108.

⁶³ Романець Н. «Куркульська операція» 1937–1938 рр.: особливості проведення на Дніпропетровщині // Міста і села Дніпропетровщини у вирі

реалізовувалася виключно органами НКВС, без залучення активістів й уповноважених, з надзвичайною жорстокістю. Загалом, за даними дослідниці, за «куркульською операцією» репресували 12 150 осіб, із них розстріляли – 7160 осіб, ув'язнили – 4990 осіб, загальний ліміт перевищили на 700 осіб.

Опубліковано чимало науково-меморіальних⁶⁴, науково-документальних видань⁶⁵, збірників статей⁶⁶, присвячених жертвам «Великого терору» на Придніпров'ї⁶⁷.

політичних репресій: зб. ст. у 5 т. – Дніпропетровськ: Вид-во «Моноліт», 2015. – Т. 3. – С. 189–198.

⁶⁴ *Повернення із небуття*: Документи і матеріали про жертви сталінського свавілля у Дніпропетровському університеті / упоряд.: В. В. Ченцов [та ін.]; ред. В. В. Іваненко [та ін.]. – Дніпропетровськ: МП «Промінь», 1995. – 164 с.; *Реабілітовані історією. «За відсутністю складу злочину...»* (до історії політичних репресій 20-х – початку 50-х рр. ХХ ст. у Дніпропетровському гірничому інституті): зб. док. і матер. / упоряд.: В. В. Ченцов, І. М. Єлінов. 2-ге вид, випр. і допов. – Дніпропетровськ: НГУ, 2004. – 193 с.; *Реабілітовані історією. «За відсутністю складу злочину...»*: до історії політичних репресій 20-х – початку 50-х років у Дніпропетровському гірничому інституті / упоряд. В. В. Ченцов, І. М. Єлінов. – Дніпропетровськ: НГУ, 2009. – 231 с.; *Реабілітовані історією. Дніпропетровська область*: У 2 кн. / упоряд.: Є. І. Бородін [та ін.]. – Дніпропетровськ: Вид-во «Моноліт», 2008. – Кн. 1. – 880 с.; *Реабілітовані історією. Дніпропетровська область*: У 2 кн. / упоряд.: Є. І. Бородін [та ін.]. – Дніпропетровськ: Вид-во «Моноліт», 2008. – Кн. 2. – 1118 с.; *Реабілітовані історією. Запорізька область*. Кн. 1. – Запоріжжя: Дніпров. металург, 2004. – 584 с.; *Реабілітовані історією. Запорізька область*. Кн. 2. – Запоріжжя: Дніпров. металург, 2006. – 774 с.; *Реабілітовані історією. Запорізька область*. Кн. 3. – Запоріжжя: Дніпров. металург, 2006. – 720 с.; *Реабілітовані історією. Запорізька область*. Кн. 4. – Запоріжжя: Дніпров. металург, 2008. – 701 с.; *Реабілітовані історією. Запорізька область*. Кн. 5. – Запоріжжя: Дніпров. металург, 2010. – 524 с.; *Реабілітовані історією. Запорізька область*. Кн. 6. – Запоріжжя: Дніпров. металург, 2013. – 484 с.

⁶⁵ *Повернені імена: Мартиролог*: у 4-х кн. / Т. М. Кравченко (кер. редкол.); уклад.: В. В. Іваненко, Л. Л. Прокопенко, Р. К. Терещенко. – Дніпропетровськ: Моноліт, 2002. – Кн. 1. – 480 с.; *Повернені імена: Мартиролог*: у 4-х кн. / Т. М. Кравченко (кер. редкол.); уклад.: В. В. Іваненко, Л. Л. Прокопенко, Р. К. Терещенко. – Дніпропетровськ: Моноліт, 2003. – Кн. 2. – 446 с.; *Повернені імена: Мартиролог*: у 4-х кн. / Т. М. Кравченко (кер. редкол.); уклад.: В. В. Іваненко, Л. Л. Прокопенко, Р. К. Терещенко. –

Окреме дослідження В. Золотарьов та В. Парфьоненко присвятили діяльності реалізатора каральних операцій 1937–1938 рр. на Дніпропетровщині – Ю. Кривця, який з 23 січня 1937 р. до лютого 1938 р. обіймав посаду начальника УНКВС по Дніпропетровській області. За час його керівництва репресували 17 127 осіб⁶⁸.

У центрі уваги українських дослідників перебувають також масові репресії 1937–1938 рр. у північно-східному регіоні України. Їх специфіку на Полтавщині дослідили О. Бажан⁶⁹ та В. Ва-

Дніпропетровськ: Моноліт, 2004. – Кн. 3. – 432 с.; *Повернені імена: Мартиролог: у 4-х кн.* / Т. М. Кравченко (кер. редкол.); уклад.: В. В. Іваненко, Л. Л. Прокопенко, Р. К. Терещенко. – Дніпропетровськ: Моноліт, 2004. – Кн. 4. – 384 с.

⁶⁶ *Міста і села Дніпропетровщини у вирі політичних репресій: збірник статей: у 5 т.* – Д.: Вид-во «Моноліт», 2013. – Т. 1: Криваві жнива на освітянській ниві / уклад.: Є. І. Бородін та ін. – 216 с.; *Міста і села Дніпропетровщини у вирі політичних репресій: збірник статей: у 5 т.* – Д.: Вид-во «Моноліт», 2014. – Т. 2: Держава та церква на Дніпропетровщині у 1920-х – на початку 1970-х років / уклад.: О. Д. Бойко, А. Ю. Шевченко. – 220 с.; *Історична пам'ять Дніпропетровщини: події, факти, імена: зб. ст. та док.: у 5 т.* – Дніпропетровськ: Вид-во «Моноліт», 2014. – Т. 2: Інтелігенція Придніпров'я в жорнах тоталітарної системи / упоряд.: Є. І. Бородін та ін. – 224 с.; *Історична пам'ять Дніпропетровщини: події факти, імена: збірник статей та документів: у 5 т.* – Дніпропетровськ: Вид-во «Моноліт», 2015. – Т. 3: Голгофа Дніпровського металургійного заводу / уклад.: О. Ю. Слоневський, Р. К. Терещенко. – 216 с.

⁶⁷ Попередні результати організаційної й науково-аналітичної роботи у Дніпропетровській області з реабілітації та увічнення пам'яті жертв репресій радянського політичного режиму див.: *Іваненко В., Прокопенко Л.* Реалізація Державної програми видання науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» на Дніпропетровщині // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2010. – № 1 (34). – С. 358–369.

⁶⁸ *Золотарьов В., Парфьоненко В.* «Один із активніших працівників ЧК–ГПУ» (Сторінки біографії старшого майора державної безпеки Юхима Кривця) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2003. – № 1. – С. 355–402.

⁶⁹ *Бажан О.* «Великий терор» на Полтавщині (за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 1. – С. 109–121; *Його ж.* «Великий терор» на Полтавщині у світлі нових архівних документів // Реабілітовані історією.

сильєв⁷⁰, Харківщині⁷¹ – О. Бажан та В. Золотарьов⁷², Чернігівщині – Т. Демченко⁷³.

Так, О. Бажан виявив акцентування співробітниками держбезпеки того, що «Полтавщина є батьківщиною ватажків українських націоналістів», що й позначилося на проведенні масових операцій обласним УНКВС у другій половині 1937–1938 рр. Натомість В. Васильєв звернув увагу, що начальник УНКВС по Полтавській області О. Волков особисто складав фальсифіковані протоколи, піддавав арештованих тортурам, вигадував масштабні контрреволюційні організації, а головним об'єктом репресій стали потенційні українські націоналісти.

Специфіка ж «Великого терору» на Харківщині, на думку О. Бажана й В. Золотарьова, детермінувалася декількома факторами: тривалим столичним статусом Харкова, концентрацією

Полтавська область / упоряд. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. – Кн. 1. – К. – Полтава: АСМІ, 2009. – С. 124–131.

⁷⁰ Васильєв В. Механізми «великого терору»: місцевий зріз (діяльність обласних УНКВС УРСР у лютому–листопаді 1938 р.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 1 (28). – С. 135–158.

⁷¹ Аналіз наукового доробку, в якому висвітлені масові політичні репресії 1937–1938 рр. на Харківщині, див.: Довбня О.А. Масові політичні репресії на Харківщині в 1937–1938 рр.: сучасна вітчизняна історіографія // «Краєзнавство і учитель – 2018»: тези доп. міжн. наук. конф. (23 лютого 2018 р., м. Харків) / Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: Колегіум, 2018. – С. 57–59.

⁷² Бажан О. Харківщина в роки масових політичних репресій 1937–1938 років // Сумський історико-архівний журнал. – 2012. – № 18–19. – С. 44–61; Бажан О., Золотарьов В. «Великий терор» на Харківщині: масштаби, виконавці, жертви // Краєзнавство. – 2012. – № 1. – С. 85–101; Золотарьов В. Діяльність органів радянської держбезпеки зі здійснення «куркульської операції» у Харківській області (1937–1938 рр.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 1. – С. 158–171; Його ж. Особенности работы УНКВД по Харьковской области во время проведения массовой операции по приказу № 00447 // Сталинизм в советской провинции: 1937–1938 гг. Массовая операция на основе приказа № 00447... – С. 572–594.

⁷³ Демченко Т. П. Великий терор на Чернігівщині (20–30-ті роки ХХ століття) / відп. ред. О. Б. Коваленко. – Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2017. – 100 с.

значної кількості представників старої генерації, політичної еліти, діячів культури дорадянського часу та промисловим потенціалом.

Щодо «Великого терору» на Чернігівщині, то Т. Демченко висновує, що основною його жертвою стало селянство.

Спогади очевидців трагічних подій, нариси та біографічні довідки на репресованих мешканців регіону містяться у науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією»⁷⁴.

У деяких публікаціях йдеться про реалізаторів «Великого терору» у північно-східному регіоні України. Наприклад, О. Лошицький⁷⁵ опублікував документи про результати оперативно-слідчої роботи УНКВС по Полтавській області. О. Бажан і В. Зо-

⁷⁴ *Реабілітовані історією. Полтавська область* / упоряд. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. – К.–Полтава: Вид-во «АСМІ», 2009. – Кн. 1. – 432 с.; *Реабілітовані історією. Полтавська область*. – К.–Полтава: Вид-во «АСМІ», 2004. – Кн. 2. – 720 с.; *Реабілітовані історією. Полтавська область*. – К.–Полтава: Вид-во «АСМІ», 2005. – Кн. 3. – 720 с.; *Реабілітовані історією. Полтавська область*. – К.–Полтава: Вид-во «АСМІ», 2006. – Кн. 4. – 736 с.; *Реабілітовані історією. Полтавська область* / упоряд. О. А. Білоусько. – К.–Полтава: Вид-во «АСМІ», «Оріяна». 2007. – Кн. 5. – 720 с.; *Реабілітовані історією. Чернігівська область* / упоряд.: О. Б. Коваленко [та ін.]. – Чернігів: РВК Деснянська правда, 2008. – Кн. 1. – 800 с.; *Реабілітовані історією. Чернігівська область* / упоряд.: О. Б. Коваленко [та ін.]. – Чернігів: РВК Деснянська правда, 2010. – Кн. 2. – 710 с.; *Реабілітовані історією. Чернігівська область* / упоряд.: О. Б. Коваленко [та ін.]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – Кн. 3. – 600 с.; *Реабілітовані історією. Чернігівська область* / упоряд.: О. Б. Коваленко [та ін.]. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2012. – Кн. 4. – 632 с.; *Реабілітовані історією. Чернігівська область* / упоряд.: О. Б. Коваленко [та ін.]. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2014. – Кн. 5. – 696 с.; *Реабілітовані історією. Чернігівська область* / упоряд.: О. Б. Коваленко [та ін.]. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2016. – Кн. 6. – 684 с.; *Реабілітовані історією. Сумська область*: У 3-х кн. – Суми: Вид.-вироб. підпр. «Мрія-1» ТОВ, 2005. – Кн. 1. – 756 с.; *Реабілітовані історією. Сумська область*: У 3-х кн. – Суми: Вид.-вироб. підпр. «Мрія-1», 2013. – Кн. 2. – 756 с.; іл.; *Реабілітовані історією. Сумська область*: У 3-х кн. – Суми: Ред.-вид. група, 2015. – Кн. 3. – Ч. 1. – 496 с.

⁷⁵ *Лошицький О. «Лабораторія»-2: Полтава. Документальні матеріали про масові репресії у Полтавській області в 1937–1938 рр. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2–4 (13–15) – С. 129–178.*

лотарьов⁷⁶ не тільки дослідили керівний склад органів держбезпеки на Чернігівщині, а й висвітлили діяльність Д. Перцова, Л. Рейхмана, Г. Телешева, які в різний період «Великого терору» обіймали посаду начальника УНКВС по Харківській області.

Окреме дослідження О. Бажана⁷⁷ присвячене діяльності начальника Сумського міського відділу НКВС О. Кудринського. Натомість В. Золотарьов⁷⁸ дослідив склад органів держбезпеки на Харківщині та долю окремих співробітників.

Специфіка «Великого терору» на Кіровоградщині та Черкащині висвітлена у статтях, спогадах, публіцистичних нарисах та біографічних довідках на репресованих та реабілітованих мешканців цих регіонів, що містяться у науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією»⁷⁹.

⁷⁶ Бажан О., Золотарьов В. Керівний склад ЧК-ГПУ-НКВД Чернігівщини у 1918–1941 роках // Реабілітовані історією. Чернігівська область / упоряд.: О. Б. Коваленко [та ін.]. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. – Кн. 1. – С. 722–731; *Їх же*. М'ясник: сторінки біографії старшого лейтенанта держбезпеки Давида Перцова // Південь Захід. Одесика. – 2011. – Вип. 12. – С. 199–248; *Їх же*. Біографія майора державної безпеки Льва Рейхмана в динаміці репресивної політики радянської влади в 1920-1930-ті роки // Там само. – 2014. – Вип. 17. – С. 220–238; *Їх же*. Штрихи до портрета першого секретаря Одеського обкому КПУ Григорія Телешева // Там само. – 2016. – Вип. 21. – С. 127–140.

⁷⁷ Бажан О. Командир «Великого терору» на Сумщині (Олексій Кудринський) // Сумська старовина. – 2009. – № XXVIII–XXIX. – С. 156–163.

⁷⁸ Золотарьов В.А. ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі (1919–1941). – Харків: Фоліо, 2003. – 477 с.; *Його ж*. «Використані та викинуті»: співробітники УНКВС по Харківській області, засуджені за порушення «соціалістичної законності» наприкінці 1930-х рр. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2015. – № 1 (44) – С. 234–360; Золотарьов В. Страницы биографии «нарушителя социалистической законности». Давид Аронович Перцов // Чекисты на скамье подсудимых. Сб. ст. / сост.: М. Юнге, Л. Виола, Дж. Росман. – М.: Пробел-2000, 2017. – С. 209–268.

⁷⁹ Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Кіровоград: Антураж А, 2008. – Кн. 1. – 660 с.; Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Кіровоград: Антураж А, 2004. – Кн. 2. – 540 с.; Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Кіровоград: Антураж А, 2005. – Кн. 3. – 536 с.; Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Кіровоград: Антураж А, 2007. – Кн. 4. – 523 с.; Реабілітовані історією. Кіро-

Отже, спираючись на науковий доробок вітчизняних істориків з цієї проблеми, можна зробити висновок, що «Великий терор» був чітко спланованою та цілеспрямованою акцією із конструювання соціальної, політичної та національно однорідної спільноти «радянський народ». Регіональні особливості репресивної політики залежали від географічного розташування області, соціального та етнічного складу населення, історичних традицій, особливостей економічного розвитку, комбінацій директив Центру, локальних ініціатив місцевих партійних очільників і керівників органів держбезпеки. При цьому співробітники останніх нерідко змінювали свій статус: із ініціатора та виконавця репресій потрапляли у розряд жертв.

Історіографічний аналіз стану розробки проблеми показав, що на широкій джерельній базі та здебільшого на належному науковому рівні висвітлено етапи, перебіг, наслідки та специфіка «Великого терору» у більшості регіонів України, встановлена приблизна кількість жертв, повернуті із забуття імена репресованих, виявлені безпосередні виконавці масових репресивних акцій і досліджена їх доля.

На жаль, за винятком Донбасу, бракує комплексних досліджень історико-статистичного характеру. Однак, сподіваємося, що після оприлюднення остаточної Баз даних жертв політичних репресій радянської доби подібні регіональні дослідження не забаряться.

воградська область. – Кіровоград: Антураж А, 2009. – Кн. 5. – 481 с.; *Реабілітовані історією. Черкаська область.* – Сміла: Тясмин, 2006. – Кн. 1. – 600 с.; *Реабілітовані історією. Черкаська область.* – К.-Черкаси: Вид-во «Відлуння-Плюс», 2002. – Кн. 2. – 480 с.; *Реабілітовані історією. Черкаська область.* – Сміла: Тясмин, 2003. – Кн. 3. – 528 с.; *Реабілітовані історією. Черкаська область.* – Сміла: Тясмин, 2004. – Кн. 4. – 504 с.; *Реабілітовані історією. Черкаська область.* – Черкаси: Вид-во «Черкаський ЦНТЕІ», 2006. – Кн. 5. – 452 с.; *Реабілітовані історією. Черкаська область.* – Черкаси: Вид-во «Тясмин», 2008. – Кн. 6. – 319 с.; *Реабілітовані історією. Черкаська область.* – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2010. – Кн. 7. – 654 с.; *Реабілітовані історією. Черкаська область.* – Черкаси: «Інтроліга ТОР, 2013». – Кн. 8. – 800 с.; *Реабілітовані історією. Черкаська область.* – Черкаси: «Інтроліга ТОР», 2016. – Кн. 9. – 640 с.

REFERENCES

1. Abramenko, L. (Ed.). (1997). *Kyiv: zhertvy represij* (Vol. 1). Kyiv. [in Ukrainian].
2. Abramenko, L. (Ed.). (1999). *Kyiv: zhertvy represij* (Vol. 2). Kyiv: Vadym Karpenko Publ. [in Ukrainian].
3. Amons, A. (2007). Diial'nist' pozasadovykh orhaniv na Vinnychchyni u period masovykh politychnykh represij 1937–1938 rokiv. In V. P. Latsyba (Comp.), *Reabilitovani istoriieiu. Vinnyts'ka oblast'* (Vol. 2, pp. 7–21). Vinnytsia: DP «DKF» [in Ukrainian].
4. Amons, A. (2007, May). Robota pozasadovykh orhaniv NKVD na Kyivschyni pid chas represij 1937–1938 rokiv. Retrieved from <http://vzv.pravoslavie.org.ua> [in Ukrainian].
5. Amons, A.I. (2007). *Bykivnians'ki zhertvy, abo Yak pratsiuvala «Vyscha dvijka» na Kyivschyni: Dokumenty ta materialy*. Kyiv: MAUP. [in Ukrainian].
6. Babenko, L.L., Borschenko, Yu.V., Vojnalovych, V.A., Haliullina, T.V., Hordiienko, A.T., Demydenko, T.P. et al. (2004). *Reabilitovani istoriieiu. Poltav'ska oblast'* (Vol. 2). Kyiv–Poltava: ASMI, 2004.
7. Bachyns'kyj, P.P., Hryhor'ieva, T.F., Ostroushko, L.M., Ivanova, H.H., Chystyk, I.Kh. (2011). *Reabilitovani istoriieiu. Kyiv'ska oblast'* (Vol. 3). Kyiv: Osnova. [in Ukrainian].
8. Bachyns'kyj, P.P., Hryhor'ieva, T.F., Zhyvotivs'kyj, V.O., Ostroushko, L.M., Ivanova, H.H., Chystyk, I.Kh. et al. (2007). *Reabilitovani istoriieiu. Kyiv'ska oblast'* (Vol. 2). Kyiv: Osnova. [in Ukrainian].
9. Bazhan, O. & Loshyts'kyj, O. (2007). Apohej «velykoho teroru» na Odeschyni. *Pivdennyj Zakhid. Odesyka*, 3, Kraj v epokhu dyktatur, 163–173 [in Ukrainian].
10. Bazhan, O. & Zolotar'ov V. (2015). Luhans'kyj prokurator (shtrykhy do biohrafii kapitana derzhavnoi bezpeky NKVS Hryhoriia Korkunova. *Kraieznavstvo – Regional studies*, 3/4, 257–267 [in Ukrainian].
11. Bazhan, O. & Zolotar'ov, V. (2007). Kombryh Mykola Fedorov: odes'kyj tramplyn v kar'ieri. *Pivdennyj Zakhid. Odesyka*, 4, Kraj v epokhu dyktatur, 202–219 [in Ukrainian].
12. Bazhan, O. & Zolotar'ov, V. (2008). Kerivnyj sklad ChK–HPU–NKVD Chernihivschyny u 1918–1941 rokakh. In O. B. Kovalenko (Comp.), *Reabilitovani istoriieiu. Chernihiv'ska oblast'* (Vol. 1, pp. 722–731). Chernihiv: RVK «Desnians'ka pravda» [in Ukrainian].

13. Bazhan, O. & Zolotar'ov, V. (2011). M'iasnyk: storinky biohrafii starshoho leitenanta derzhbezpeky Davyda Pertsova. *Pivdennyj Zakhid. Odesyuka*, 12, Kraj v epokhu dyktatur, 199–248 [in Ukrainian].
14. Bazhan, O. & Zolotar'ov, V. (2013) Vysuvanets' Mykoly Yezhova abo Traiektoriia zletu ta padinnia kapitana derzhavnoi bezpeky Oleksiia Dolhusheva. *Kraieznnavstvo – Regional studies*, 4, 233–246 [in Ukrainian].
15. Bazhan, O. & Zolotar'ov, V. (2013). «Nesu moral'nu vidpovidal'nist' za vykryvleniia v orhanakh MVS ...», abo Istoriia pokaranniia ekzekutora «masovoho teroru» I. A. Shapiro u chasy «khrushchovs'koi vidlyhy». *Kraieznnavstvo – Regional studies*, 3, 165–175 [in Ukrainian].
16. Bazhan, O. & Zolotar'ov, V. (2014). Biohrafiiia majora derzhavnoi bezpeky L'va Rejkhmana v dynamitsi represyvnoi polityky radians'koi vlady v 1920–1930-ti roky. *Pivdennyj Zakhid. Odesyuka*, 17, Kraj v epokhu dyktatur, 220–238 [in Ukrainian].
17. Bazhan, O. & Zolotar'ov, V. (2016). «Ti, khto natyskaly na hachok». Kоротki biohrafii kerivnykiv komendatury NKVS URSR ta UNKVS Kyivs'koi oblasti u chasy «Velykoho teroru». *Kraieznnavstvo – Regional studies*, 3/4, 251–283 [in Ukrainian].
18. Bazhan, O. & Zolotar'ov, V. (2016). Shtrykhy do portreta persshoho sekretaria Odes'koho obkomu KPU Hryhoriia Tieliesheva. *Pivdennyj Zakhid. Odesyuka*, 21, Kraj v epokhu dyktatur, 127–140 [in Ukrainian].
19. Bazhan, O. & Zolotar'ov, V. (2017). «Oblikovets'» masovykh ubyvstv u dobu «Velykoho teroru» (Solomon Abramovych Al'tzits'er). *Kraieznnavstvo – Regional studies*, 1/2, 215–231 [in Ukrainian].
20. Bazhan, O. & Zolotar'ov, V. Kerivnyj sklad UNKVS Odes'koi oblasti doby «iezhovschyny». *Pivdennyj Zakhid. Odesyuka*, 19, Kraj v epokhu dyktatur, 124–175 [in Ukrainian].
21. Bazhan, O. (2000) (Comps.). Pam'iat' Bykivni. Dokumenty ta materialy. Kyiv: Ridnyj kraj. [in Ukrainian].
22. Bazhan, O. (2007). «Velykyj teror» na Poltavshyni (za materialamy Haluzevoho derzhavnogo arkhivu Sluzhby bezpeky Ukrainy). *Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–KHB – Archives VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, 1, 109–121 [in Ukrainian].
23. Bazhan, O. (2008). Masovi politychni represii v Kyivs'kij oblasti u 1937–1938 rr.: formy, metody, masshtaby. *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*. (35), 152–166 [in Ukrainian].
24. Bazhan, O. (2009). «Velykyj teror» na Poltavshyni u svitli novykh arkhivnykh dokumentiv. In O. A. Bilous'ko & T. P. Pustovit (Comps.),

- Reabilitovani istoriieiu. Poltav's'ka oblast'* (Vol. 1, pp. 124–131). Kyiv–Poltava: ASMI [in Ukrainian].
25. Bazhan, O. (2009). Komandyr «Velykoho teroru» na Sumschyni (Oleksij Kudryns'kyj). *Sums'ka starovyna – Sumska starovyna*, 28–29, 156–163 [in Ukrainian].
 26. Bazhan, O. (2012). «Velykyj teror» na Kharkivsčyni: masshtaby, vykonavtsi, zhertvy. *Kraieznavstvo – Regional studies*, 1, 85–101 [in Ukrainian].
 27. Bazhan, O. (2012). «Velykyj teror» na Odesčyni: sotsial'ni, etnichni ta rehional'ni aspekty. *Pivden'nyj Zakhid. Odesyka*, 14, Kraj v epokhu dyktatur, 181–209 [in Ukrainian].
 28. Bazhan, O. (2012). Kharkivsčyna v roky masovykh politychnykh represij 1937–1938 rokiv. *Sums'kyj istoryko-arkhivnyj zhurnal – Sumy historical and archival journal*, 18–19, 44–61 [in Ukrainian].
 29. Bazhan, O.H. (2017). Masovi politychni represii na Odesčyni v druhij polovyni 1938 roku za materialamy kryminal'noi spravy Pavla Kysel'ova. Abstracts of Papers: *Pivden' Ukrainy: etnoistorychnyj, movnyj, kul'turnyj ta relihijnyj vymiry* (pp. 14–20). Kherson. [in Ukrainian].
 30. Bazhan, O.H., Rubanov, O.M. & Fedorenko, I.H. (Comps.). (2013). *Reabilitovani istoriieiu: Sums'ka oblast'* (Vol. 2). Sumy: Mriia-1». [in Ukrainian].
 31. Bezrodnyj, V.P., But, O.M., Sabina, A.M., Dmytruk, V.I., Dobrov, P.V. et al. (Eds.). (2006). *Reabilitovani istoriieiu. Donets'ka oblast'* (Vol. 3). Donets'k: KP «Rehion». [in Ukrainian].
 32. Bilous'ko, O.A. & Pustovit, T.P. (Comps.). (2009). *Reabilitovani istoriieiu. Poltav's'ka oblast'* (Vol. 1). Kyiv–Poltava: ASMI. [in Ukrainian].
 33. Bilous'ko, O.A. (Comp.). (2007). *Reabilitovani istoriieiu. Poltav's'ka oblast'*. Kyiv–Poltava: Oriiana. [in Ukrainian].
 34. Bojko, O.D. & Shevchenko, A.Yu. (Comps.). (2014). *Mista i sela Dnipropetrovsčyny u vyri politychnykh represij: zbirnyk statej* (Vol. 2: Derzhava ta tserkva na Dnipropetrovsčyni u 1920-kh – na pochatku 1970-kh rokiv). Dnipropetrovs'k: Monolit Publ. [in Ukrainian].
 35. Bondar, V.V., Karaush, T.A., Karpenko, S.M., Orel, S.V., Stepanov, V.M. (Eds.). (2008). *Reabilitovani istoriieiu. Kirovohrads'ka oblast'* (Vol. 1). Kirovohrad: Anturazh A. [in Ukrainian].
 36. Bondar, V.V., Karaush, T.A., Karpenko, S.M., Orel, S.V., Stepanov, V.M. (Eds.). (2004). *Reabilitovani istoriieiu. Kirovohrads'ka oblast'* (Vol. 2). Kirovohrad: Anturazh A. [in Ukrainian].

37. Bondar, V.V., Karaush, T.A., Karpenko, S.M., Orel, S.V., Stepanov, V.M. (Eds.). (2005). *Reabilitovani istoriieiu. Kirovohrads'ka oblast'* (Vol. 3). Kirovohrad: Anturazh A. [in Ukrainian].
38. Bondar, V.V., Karaush, T.A., Karpenko, S.M., Orel, S.V., Stepanov, V.M. (Eds.). (2007). *Reabilitovani istoriieiu. Kirovohrads'ka oblast'* (Vol. 4). Kirovohrad: Anturazh A. [in Ukrainian].
39. Bondar, V.V., Karaush, T.A., Karpenko, S.M., Orel, S.V., Stepanov, V.M. (Eds.). (2009). *Reabilitovani istoriieiu. Kirovohrads'ka oblast'* (Vol. 5). Kirovohrad: Anturazh A. [in Ukrainian].
40. Borodin, Ye.I., Ivanenko, V.V., Prokopenko, L.L. & Tereschenko, R.K. (Comps.). (2014). *Istorychna pam'iat' Dnipropetrovschyny: podii, fakty, imena: zb. statej ta dokumentiv* (Vol. 2: Intelihentsiia Prydniprov'ia v zhornakh totalitarnoi systemy). Dnipropetrovs'k: Monolit Publ. [in Ukrainian].
41. Borodin, Ye.I., Ivanenko, V.V., Prokopenko, L.L. & Tereschenko, R.K. (Comps.). (2013). *Mista i sela Dnipropetrovschyny u vyri politychnykh represij: zbirnyk statej* (Vol. 1: Kryvavi zhnyva na osvitiants'kij nyvi). Dnipropetrovs'k: Monolit Publ. [in Ukrainian].
42. Borodin, Ye.I., Ivanenko, V.V., Prokopenko, L.L. & Tereschenko, R.K. (Comps.). (2008). *Reabilitovani istoriieiu. Dnipropetrovs'ka oblast'* (Vol. 1–2). Dnipropetrovs'k: Monolit Publ. [in Ukrainian].
43. But, A.N. & Sabina, A.M. (Comps.). (1999). *Pravda cherez gody: stat'i, vospominaniya, dokumenty*. Donec'k: KP «Region» Publ. [in Russian].
44. But, A.N. (Comp.). (2001). *Pravda cherez gody: stat'i, vospominaniya, dokumenty*. Donec'k: KP «Region» Publ. [in Russian].
45. But, A.N. & Sabina, A.M. (Comps.). (1998). *Pravda cherez gody: stat'i, vospominaniya, dokumenty*. Donec'k: KP «Region» Publ. [in Russian].
46. Chnetsov, V.V. & Yelinov, I.M. (Comps.). (2004). *Reabilitovani istoriieiu. «Za vidсутnistiu skladu zlochynu...» (do istorii politychnykh represij 20-kh – pochatku 50-kh rr. XX st. u Dnipropetrovs'komu hirnychomu instytuti): zb. dok. i materialiv*. Dnipropetrovs'k: NHU. [in Ukrainian].
47. Chnetsov, V.V. & Yelinov, I.M. (Comps.). (2009). *Reabilitovani istoriieiu. «Za vidсутnistiu skladu zlochynu...»: do istorii politychnykh represij 20-kh – pochatku 50-kh rokiv u Dnipropetrovs'komu hirnychomu instytuti*. Dnipropetrovs'k: NHU. [in Ukrainian].
48. Davydenko, L.I., Bezrodnyj, V.P., But, O.M., Sabina, A.M., Dmytruk, V.I., Dobrov, P.V. et al. (Eds.). (2011). *Reabilitovani istoriieiu. Donets'ka oblast'* (Vol. 8). Donets'k: «F-OP Kolesnichenko V.V.». [in Ukrainian].

49. Davydiuk, A. (1999). Zastosuvannia psykholohichnoho ta fizychnoho metodiv vplyvu slidchymy Vinnyts'koi tiumry v period masovykh represij (1937–1938 rr.). *Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsiubyns'koho, 1*, Istoriiia, 101–106. [in Ukrainian].
50. Demydko, V.M., Bezrodnyj, V.P., But, O.M., Sabina, A.M., Dmytruk, V.I., Dobrov, P.V. et al. (Eds.). (2004). *Reabilitovani istoriiei. Donets'ka oblast'* (Vol. 1). Donets'k: KP «Rehion». [in Ukrainian].
51. Dmytryk, V. & Savyts'kyj, L. (Comps.). (1997). *Velykyj teror na Khmel'nychchyni: Svidchennia ta dokumenty*. – Khmel'nyts'kyj: Podillia. [in Ukrainian].
52. Dmytryk, V. & Savyts'kyj, L. (Comps.). (2004). *Velykyj teror na Khmel'nychchyni: Dokumenty, svichennia, publitsytyka*. Khmel'nyts'kyj: «Evryka». [in Ukrainian].
53. Dovbnia, O.A. (2015). Prytiahnennia spivrobotnykiv UNKVS po Voroshylovhrads'kij oblasti do kryminal'noi vidpovidal'nosti za porushennia «sotsialistychnoi zakonnosti» pid chas «Velykoho teroru». *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – Archives VUChK-GPU-NKVD-KGB, 2* (45), 258–298. [in Ukrainian].
54. Dovbnia, O.A. (2009). Represii za partijnym zabarvlenniam u ramkakh «kurkul's'koi operatsii» (1937–1938 rr.) na Donechchyni: kil'kisni kharakterystyky // *Zb. nauk. prats' Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody, 34*, Istoriiia ta heohrafiia, 105–109. [in Ukrainian].
55. Dovbnia, O.A. (2011). Dokumenty arkhivno-slidchykh sprav iak dzherele vyvchennia mekhanizmu represij za partijnym zabarvlenniam na Donechchyni v ramkakh «kurkul's'koi operatsii» (1937–1938 rr.). *Zb. nauk. prats' Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody, 42*, Istoriiia ta heohrafiia, 181–185. [in Ukrainian].
56. Dovbnia, O.A. (2009). Repressii po partijnoj «okraske» v ramkax «kulačkoj operacii» v Doneckoj oblasti. In M. Yunge & R. Binner (Eds.). *Stalinizm v sovetskoj provincii: 1937–1938 gg. Massovaya operaciya na osnove prikaza № 00447* (pp. 421–458). Moskva: ROSSPE'N. [in Russian].
57. Fedorenko, I.H., Honcharenko, O.I., Dedenok, T.I., Lozova, S.M. (Eds.). (2015). *Reabilitovani istoriiei. Sums'ka oblast'* (Vol. 3). Sumy: Redaktsijno-vydavnycha hrupa. [in Ukrainian].
58. Fomin, V.V., Bezrodnyj, V.P., But, O.M., Sabina, A.M., Dmytruk, V.I., Dobrov, P.V. et al. (Eds.). (2012). *Reabilitovani istoriiei. Donets'ka oblast'* (Vol. 7). Donets'k: Donets'k: KP «Rehion», TOV «Kashtan». [in Ukrainian].

59. Gurbich, A.N. (Ed.). (2002). *Pravda cherez roky: stat'i, vospominaniya, dokumenty*. Doneck: Region. [in Russian].
60. Hrymchak, Yu.M., Bezrodnyj, V.P., But, O.M., Sabina, A.M., Dmytruk, V.I., Dobrov, P.V. et al. (Eds.). (2005). *Reabilitovani istoriieiu. Donets'ka oblast'* (Vol. 2). Donets'k: KP «Rehion». [in Ukrainian].
61. Ivanenko, V.V., Holub, A.I., Chentsov, V.V. (Eds.). (1995). *Povernennia iz nebuttia: Dokumenty i materialy pro zherty stalins'koho svavillia u Dnipropetrovs'komu universyteti*. Dnipropetrovs'k: MP «Promin'». [in Ukrainian].
62. Ivanenko, V.V., Prokopenko, L.L. & Tereschenko, R.K. (Comps.). (2002). *Poverneni imena: Martyroloh* (Vol. 1). Dnipropetrovs'k: Monolit. [in Ukrainian].
63. Ivanenko, V.V., Prokopenko, L.L. & Tereschenko, R.K. (Comps.). (2003). *Poverneni imena: Martyroloh* (Vol. 2). Dnipropetrovs'k: Monolit. [in Ukrainian].
64. Ivanenko, V.V., Prokopenko, L.L. & Tereschenko, R.K. (Comps.). (2004). *Poverneni imena: Martyroloh* (Vol. 3–4). Dnipropetrovs'k: Monolit. [in Ukrainian].
65. Kokin, S. (2015). Dolia spivrobitnykiv UNKVS po Zhytomyrs'kij oblasti – orhanizatoriv ta vykonavtsiv «Velykoho teroru» (za materialamy arkhivno-kryminal'nykh sprav 1938–1940 rr.). *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – Archives VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 1 (44), 121–234. [in Ukrainian].
66. Kolomyiets', V.O. (Comp.). (2015). *Sosny zamist' obeliskiv. Bilotserkivs'kyj martyroloh*. Bila Tserkva: Bilotserkivdruk. [in Ukrainian].
67. Kopijchenko, L. & Timiriaiev, Ye. (2013). Osoblyvosti «Velykoho teroru» na Zhytomyrschyni. In L. A. Kopijchenko, D. Ya. Samoliuk & Ye. R. Timiriaiev (Comps.), *Reabilitovani istoriieiu. Zhytomyrs'ka oblast'* (Vol. 6, pp. 9–27). Zhytomyr: Polissia. [in Ukrainian].
68. Kopijchenko, L.A., Samoliuk, D.Ya. & Timiriaiev, Ye.R. (Comps.). (2006). *Reabilitovani istoriieiu. Zhytomyrs'ka oblast'* (Vol. 1). Zhytomyr: Polissia. [in Ukrainian].
69. Kopijchenko, L.A., Samoliuk, D.Ya. & Timiriaiev, Ye.R. (Comps.). (2008). *Reabilitovani istoriieiu. Zhytomyrs'ka oblast'* (Vol. 2). Zhytomyr: Polissia. [in Ukrainian].
70. Kopijchenko, L.A., Samoliuk, D.Ya. & Timiriaiev, Ye.R. (Comps.). (2010). *Reabilitovani istoriieiu. Zhytomyrs'ka oblast'* (Vol. 3). Zhytomyr: Polissia. [in Ukrainian].

71. Kopijchenko, L.A., Samoliuk, D.Ya. & Timiriaiev, Ye.R. (Comps.). (2011). *Reabilitovani istoriieiu. Zhytomyrs'ka oblast'* (Vol. 4–5). Zhytomyr: Polissia. [in Ukrainian].
72. Kopijchenko, L.A., Samoliuk, D.Ya. & Timiriaiev, Ye.R. (Comps.). (2013). *Reabilitovani istoriieiu. Zhytomyrs'ka oblast'* (Vol. 6). Zhytomyr: Polissia. [in Ukrainian].
73. Kopijchenko, L.A., Samoliuk, D.Ya. & Timiriaiev, Ye.R. (Comps.). (2015). *Reabilitovani istoriieiu. Zhytomyrs'ka oblast'* (Vol. 7). Zhytomyr: Polissia. [in Ukrainian].
74. Koval'chuk, L.V. & Razumov, G.A. (Comps.). (1997). *Odes'kyj martyroloh: Dani pro represovanykh Odesy i Odes'koi oblasti za roky radians'koi vlady* (Vol. 1). Odesa: OKFA. [in Ukrainian].
75. Koval'chuk, L.V. & Razumov, G.A. (Comps.). (1999). *Odes'kyj martyroloh: Dani pro represovanykh Odesy i Odes'koi oblasti za roky radians'koi vlady* (Vol. 2). Odesa: OKFA. [in Ukrainian].
76. Koval'chuk, L.V. & Razumov, G.A. (Comps.). (2005). *Odesskij Martirolog: dannye o repressirovannykh Odessy i Odesskoj oblasti za roky sovetskoj vlasti* (Vol. 3). Odessa. [in Russian].
77. Koval'chuk, L.V. & Petrovs'kyj, E. P. (Comps.). (2010). *Reabilitovani istoriieiu. Odes'ka oblast'* (Vol. 1). Odesa: AT «PLYSKE». [in Ukrainian].
78. Kovalenko, O. & Podkur, R. (2010). Politychni represii radians'koi doby na Chernihivschni (kinets' 1930-kh – 1980-ti rr.). In O. B. Kovalenko, R. Yu. Podkur & O. V. Lysenko (Comps.), *Reabilitovani istoriieiu. Chernihivs'ka oblast'* (Vol. 2, pp. 10–21). Chernihiv: RVK Desnians'ka pravda. [in Ukrainian].
79. Kovalenko, O.B., Podkur, R.Yu. & Lysenko, O.V. (Comps.). (2010). *Reabilitovani istoriieiu. Chernihivs'ka oblast'* (Vol. 2). Chernihiv: RVK Desnians'ka pravda. [in Ukrainian].
80. Kovalenko, O.B., Podkur, R.Yu. & Lysenko, O.V. (Comps.). (2011). *Reabilitovani istoriieiu. Chernihivs'ka oblast'* (Vol. 3). Chernihiv: Desna Polihraf. [in Ukrainian].
81. Kovalenko, O.B., Podkur, R.Yu. & Lysenko, O.V. (Comps.). (2012). *Reabilitovani istoriieiu. Chernihivs'ka oblast'* (Vol. 4). Chernihiv: Publ. Lozovyj V.M. [in Ukrainian].
82. Kovalenko, O.B., Podkur, R.Yu. & Lysenko, O.V. (Comps.). (2014). *Reabilitovani istoriieiu. Chernihivs'ka oblast'* (Vol. 5). Chernihiv: Publ. Lozovyj V.M. [in Ukrainian].

83. Kovalenko, O.B., Podkur, R.Yu., Lysenko, O.V. & Potapenko, O.M. (Comps.). (2016). *Reabilitovani istoriieiu. Chernihivs'ka oblast'* (Vol. 6). Chernihiv: Publ. Lozovyy V. M. [in Ukrainian].
84. Kovalenko, O.B., Podkur, R.Yu., Lysenko, O.V. & Zheliezna, O.I. (Comps.). (2008). *Reabilitovani istoriieiu. Chernihivs'ka oblast'* (Vol. 1). Chernihiv: RVK Desnians'ka pravda. [in Ukrainian].
85. Kul'chyts'kyj, S. & Yakubova, L. (2015). *Donechchyna i Luhanschyna u XVII–XXI st.: istorychni faktory j politychni tekhnolohii formuvannia osoblyvoho ta zahal'noho u rehional'nomu prostori*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
86. Latsyba, V.P., Bilokon', V.I., Bukhin, K.D., Vasyl'iev, V.Yu., Vyzhha, V.V., Zaval'niuk, K.V. et al. (Comps.). (2010). *Reabilitovani istoriieiu. Vinnyts'ka oblast'* (Vol. 2). Vinnytsia: DP «DKF». [in Ukrainian].
87. Latsyba, V.P., Bilokon', V.I., Bukhin, K.D., Vasyl'iev, V.Yu., Vyzhha, V.V., Vyzhha, M.V. et al. (Comps.). (2010). *Reabilitovani istoriieiu. Vinnyts'ka oblast'* (Vol. 3). Vinnytsia: DP «DKF». [in Ukrainian].
88. Latsyba, V.P., Bilokon', V.I., Bukhin, K.D., Vasyl'iev, V.Yu., Vyzhha, V.V., Zaval'niuk, K.V. et al. (Comps.). (2012). *Reabilitovani istoriieiu. Vinnyts'ka oblast'* (Vol. 4). Vinnytsia: FOP «Kashtelianov O.I.». [in Ukrainian].
89. Latsyba, V.P., Bilokon', V.I., Bukhin, K.D., Vasyl'iev, V.Yu., Vyzhha, V.V., Vyzhha, M.V. et al. (Comps.). (2015). *Reabilitovani istoriieiu. Vinnyts'ka oblast'* (Vol. 5). Kyiv: Tsentr. DZK. [in Ukrainian].
90. Latsyba, V.P., Bilokon', V.I., Bukhin, K.D., Vasyl'iev, V.Yu., Zaval'niuk, K.V., Kalytko, S.L. et al. (Comps.). (2006). *Reabilitovani istoriieiu. Vinnyts'ka oblast'* (Vol. 1). Vinnytsia: DP «DKF». [in Ukrainian].
91. Loshyts'kyj, O. (2000). «Laboratoriia»-2: Poltava. Dokumental'ni materialy pro masovi represii u Poltavskij oblasti v 1937–1938 rr. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – Archives VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 2, 129–178. [in Ukrainian].
92. Loshyts'kyj, O. (1998). «Laboratoriia». Novi dokumenty i svidchennia pro masovi represii 1937–38 rokiv na Vinnychchyni. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – Archives VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 1/2 (6/7), 183–227. [in Ukrainian].
93. Lykholobova, Z.H. (2006). *Totalitarnyj rezhym ta politychni represii v Ukraini u druhij polovyni 1930-kh rokiv (perevazhno na materialakh Donets'koho rehionu)*. Donets'k: Vyd-vo DonNU. [in Ukrainian].
94. Lysenko, M. (2009). *Bykivnia – nash vichnyj bil'*. Kyiv: Oleny Telihy Publ. [in Ukrainian].

95. Lysenko, O., Podkur, R. & Zheliezna, O. (2008). Politychni represii radians'koi doby na Chernihivschyni (1918–1939 rr.). In O. B. Kovalenko, R. Yu. Podkur, O. V. Lysenko & O. I. Zheliezna (Comps.), *Reabilitovani istoriieiu. Chernihivs'ka oblast'*. (Vol. 1, pp. 39–55). Chernihiv: RVK Desnians'ka pravda. [in Ukrainian].
96. Makarchuk, S.S. (Ed.). (2005). *Reabilitovani istoriieiu. Mykolaivs'ka oblast'* (Vol. 1). Kyiv–Mykolaiv: Svitohliad. [in Ukrainian].
97. Makarchuk, S.S. (Ed.). (2006). *Reabilitovani istoriieiu. Mykolaivs'ka oblast'* (Vol. 2). Kyiv–Mykolaiv: Svitohliad. [in Ukrainian].
98. Makarchuk, S.S. (Ed.). (2007). *Reabilitovani istoriieiu. Mykolaivs'ka oblast'* (Vol. 3). Kyiv–Mykolaiv: Svitohliad. [in Ukrainian].
99. Makarchuk, S.S. (Ed.). (2008). *Reabilitovani istoriieiu. Mykolaivs'ka oblast'* (Vol. 4). Kyiv–Mykolaiv: Svitohliad. [in Ukrainian].
100. Makarchuk, S.S. (Ed.). (2010). *Reabilitovani istoriieiu. Mykolaivs'ka oblast'* (Vol. 5). Kyiv–Mykolaiv: Svitohliad. [in Ukrainian].
101. Makarchuk, S.S. (Ed.). (2013). *Reabilitovani istoriieiu. Mykolaivs'ka oblast'* (Vol. 6). Kyiv–Mykolaiv: Svitohliad. [in Ukrainian].
102. Malyhin, A. (1995). *Chervona akula (Yezhovschyna na Vinnychchyni)*. Vinnytsia. [in Ukrainian].
103. Mazur, P.I. (2003). *Georgij Kostoprav: poe't i grazhdanin*. Doneck: Balans-Klub. [in Ukrainian].
104. Mazur, P.I. (2007). *Za chto, Gospodі? Mariupol', 1937 god: «Grecheskaya operaciya»: sb. ocherkov*. Mariupol': Azov'e. [in Ukrainian].
105. Medvedenko, A.Yu. (Ed.) (2013). *Reabilitovani istoriieiu. Luhans'ka oblast'* (Vol. 4). Luhans'k. [in Ukrainian].
106. Misinkevych, L. (2007). Velykyj teror na Khmel'nychchyni. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – Archives VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 1 (28), 121–135. [in Ukrainian].
107. Misinkevych, L. (2008). Represyvna diial'nist' pozasadovykh orhaniv na Khmel'nychchyni v 1937–1938 rr. Abstracts of Papers: *Henotsyd: Holodomor 1932–1933 rr. na Khmel'nychchyni: prychny, zhertvy, naslidky*. (pp. 165–175). Khmel'nyts'kyj–Kam'ianets'-Podil's'kyj. [in Ukrainian].
108. Misinkevych, L. L. & Podkur, R. Yu. (Comps.). (2009). *Reabilitovani istoriieiu. Khmel'nyts'ka oblast'* (Vol. 2). Khmel'nyts'kyj. [in Ukrainian].
109. Misinkevych, L. L. & Podkur, R. Yu. (Comps.). (2010). *Reabilitovani istoriieiu. Khmel'nyts'ka oblast'* (Vol. 3). Khmel'nyts'kyj. [in Ukrainian].

110. Misinkevych, L.L. & Podkur, R.Yu. (Comps.). (2012). *Reabilitovani istoriieiu. Khmel'nyts'ka oblast'* (Vol. 4). Khmel'nyts'kyj. [in Ukrainian].
111. Misinkevych, L.L. & Podkur, R.Yu. (Comps.). (2014). *Reabilitovani istoriieiu. Khmel'nyts'ka oblast'* (Vol. 5). Khmel'nyts'kyj: TOV «Polihrafist-2». [in Ukrainian].
112. Misinkevych, L.L. & Podkur, R.Yu. (Comps.). (2015). *Reabilitovani istoriieiu. Khmel'nyts'ka oblast'* (Vol. 6). Khmel'nyts'kyj. [in Ukrainian].
113. Mykhajlychenko, V.V. (Ed.) (2004). *Reabilitovani istoriieiu. Luhans'ka oblast'* (Vol. 1). Luhans'k. [in Ukrainian].
114. Mykhajlychenko, V.V. (Ed.) (2005). *Reabilitovani istoriieiu. Luhans'ka oblast'* (Vol. 2). Luhans'k. [in Ukrainian].
115. Mykhajlychenko, V.V. (Ed.) (2008). *Reabilitovani istoriieiu. Luhans'ka oblast'* (Vol. 3). Luhans'k. [in Ukrainian].
116. Nestulia, O.O., Babenko, L.L., Borschenko, Yu.V., Vojnapovych, V.A., Haliullina, T.V., Hordienko, A.T. et al. (2005). *Reabilitovani istoriieiu. Poltavs'ka oblast'* (Vol. 3). Kyiv–Poltava: ASMI. [in Ukrainian].
117. Nestulia, O.O., Babenko, L.L., Borschenko, Yu.V., Vojnapovych, V.A., Haliullina, T.V., Hordienko, A.T. et al. (2006). *Reabilitovani istoriieiu. Poltavs'ka oblast'* (Vol. 4). Kyiv–Poltava: ASMI. [in Ukrainian].
118. Nikol'skij, V.N. (2009). «Kulackaya operaciya» NKVD 1937–1938 gg. v ukrainskom Donbasse i ee statisticheskaya obrabotka. In M. Yunge & R. Binner (Eds.), *Stalinizm v sovetskoj provincii: 1937–1938 gg. Massovaya operaciya na osnove prikaza № 00447* (pp. 785–843). Moskva: ROSSPE'N. [in Russian].
119. Nikol'skij, V.N., But, A.N., Dobrov, P.V. & Shevchenko, V.A. (Comps.). (2005). *Kniga pamyati Grekov Ukrainy*. Doneck: Region. [in Russian].
120. Nikol's'kyj, V.M. (2011). *Politychni represii 1937–1938 rr. na Donechchyni: prychny, perebih, naslidky*. Donetsk: Kashtan. [in Ukrainian].
121. Petrovs'kyj, E.P. (2008). Dokumenty arkhivno-slidchykh sprav iak dzherelo vyvchennia metodiv provadzhennia slidstva orhanamy NKVS na Odeschyni v period «velykoho teroru» 1937–1938 rr. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – Archives VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 3, 172–188. [in Ukrainian].
122. Petrovs'kyj, E.P. (2006). Metody slidstva v period masovykh represij 1937–1938 rokiv na Odeschyni (na materialakh arkhivu USBU). *Pivdennyj Zakhid. Odesyka*, 1, Kraj v epokhu dyktatur, 101–119 [in Ukrainian].

123. Petrovs'kyj, E.P. «Velykyj teror» na Odeschyni (1937–1938). In O. V. Gontar, V. A. Savchenko & E. P. Petrovs'kyj (Comps.), *Reabilitovani istoriieiu. Odes'ka oblast'* (Vol. 1, pp. 74–112). Odesa: AT «PLYSKЕ». [in Ukrainian].
124. Podkur, R. (2007). Diial'nist' UNKVD Vinnyts'koi oblasti pid chas «velykoho teroru» 1937–1938 rr. *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*. (34), 197–220. [in Ukrainian].
125. Podkur, R. (2012). «Velykyj teror» na Vinnychchyni (1937–1938 rr.): diial'nist' terytorial'noho aparatu orhaniv derzhavnoi bezpeky, stereotypy svitohliadu chekistiv. Abstracts of Papers'2009: *Zlochyny totalitarnykh rezhymiv v Ukraini: naukovyj ta osvittnij pohliad* (pp. 54–76). Kyiv: NIOD. [in Ukrainian].
126. Podkur, R. (2012). Rehional'ni osoblyvosti «Velykoho teroru» 1937–1938 rr. na zakhidnomu kordoni SRSR–URSR (na materialakh Podillia). *Kraieznavstvo – Regional studies*, 1 (78), 75–84. [in Ukrainian].
127. Podkur, R.Yu. (2016). «Velykyj teror» 1937–1938 rr. na Donbasi. Kyiv: In-t istorii Ukrainy, 2016. [in Ukrainian].
128. Protsenko, L.M. (1998). Pokhovannia represovanykh u Kyievi. Abstracts of Papers'97: *Zlochyn bez kary* (pp. 150–153). Kyiv: Stylos. [in Ukrainian].
129. Rafal's'ka, T.L. (2012). «Velykyj teror» na Zhytomyrschyni (lypen' 1937 – lystopad 1938 rr.). Zhytomyr: Volyn'. [in Ukrainian].
130. Rafal's'ka, T.L. (2015). Realizatory stalins'koi polityky «Velykoho teroru» 1937–1938 rr. na Zhytomyrschyni. *Intermarum: istoriia, polityka, kul'tura*, (2), 263–272.
131. *Reabilitovani istoriieiu. Cherkas'ka oblast'*. (2006). (Vol. 1). Smila: Tiasmyn. [in Ukrainian].
132. *Reabilitovani istoriieiu. Cherkas'ka oblast'*. (2008). (Vol. 6). Cherkasy: Tiasmyn. [in Ukrainian].
133. *Reabilitovani istoriieiu. Cherkas'ka oblast'*. (2013). (Vol. 8). Cherkasy: Introliha TOR. [in Ukrainian].
134. *Reabilitovani istoriieiu. Kyivs'ka oblast'* (2004). (Vol. 1). Kyiv: DP «Redaktsiia zhurnalu «Okhorona pratsi». [in Ukrainian].
135. Rebro, P.P., Derev'ianko, I.S., Medvedieva, N.I., Naumenko, I.Ya., Pid-dubnyj, A.I., Rev'iakin, S.D. et al. (Eds.). (2004). *Reabilitovani istoriieiu. Zaporiz'ka oblast'* (Vol. 1). Zaporizhzhia: Dniprovs'kyj metalurh. [in Ukrainian].

136. Rebro, P.P., Derev'ianko, I.S., Medvedieva, N.I., Naumenko, I.Ya., Rev'iakin, S.D., Tkachenko, V.H. et al. (Eds.). (2005). *Reabilitovani istoriieiu. Zaporiz'ka oblast'* (Vol. 2). Zaporizhzhia: Dniprovs'kyj metalurh. [in Ukrainian].
137. Rebro, P.P., Derev'ianko, I.S., Zhovtenko, S.M., Lytovchenko, M.P., Medvedieva, N.I., Rev'iakin, S.D. et al. (Eds.). (2008). *Reabilitovani istoriieiu. Zaporiz'ka oblast'* (Vol. 4). Zaporizhzhia: Dniprovs'kyj metalurh. [in Ukrainian].
138. Rebro, P.P., Derev'ianko, I.S., Zhovtenko, S.M., Medvedieva, N.I., Naumenko, I.Ya., Rev'iakin, S.D. et al. (Eds.). (2006). *Reabilitovani istoriieiu. Zaporiz'ka oblast'* (Vol. 3). Zaporizhzhia: Dniprovs'kyj metalurh. [in Ukrainian].
139. Rev'iakin, S.D., Tkachenko, O.Ya., Zhovtenko, S.M., Stojchev, V.M., Stojcheva, N.M. et al. (Eds.). (2013). *Reabilitovani istoriieiu. Zaporiz'ka oblast'* (Vol. 6). Zaporizhzhia: Dniprovs'kyj metalurh. [in Ukrainian].
140. Rev'iakin, S.D., Zhovtenko, S.M., Lytovchenko, M.P., Medvedieva, N.I., Stojchev, V.M., Tkachenko, O.Ya. et al. (Eds.). (2010). *Reabilitovani istoriieiu. Zaporiz'ka oblast'* (Vol. 5). Zaporizhzhia: Dniprovs'kyj metalurh. [in Ukrainian].
141. Romanets', N. (2015). «Kurkul's'ka operatsiia» 1937–1938 rr.: osoblyvosti provedennia na Dnipropetrovschyni. In N. Romanets' (Comp.), *Mista i sela Dnipropetrovschyny u vyri politychnykh represij: zbirnyk statej* (Vol. 3, pp. 189–198). Dnipropetrovs'k: Monolit Publ. [in Ukrainian].
142. Romaniv, O.M. (Ed.). (1995). *Narodovbyvstvo v Ukraini. Ofitsijni materialy pro masovi vbyvstva u Vinnytsi*. L'viv. [in Ukrainian].
143. Rozhenko, M.M. (Comp.). (2001). *Sosny Bykivni svidchat': zlochyn proty liudstva* (Vol. 2). [in Ukrainian].
144. Rozhenko, M.M. (Comp.). (2002). *Sosny Bykivni svidchat': zlochyn proty liudstva* (Vol. 3). [in Ukrainian].
145. Rozhenko, M.M. (Comp.). (2003). *Sosny Bykivni svidchat': zlochyn proty liudstva* (Vol. 4). [in Ukrainian].
146. Rozhenko, M.M. (Comp.). (2004). *Sosny Bykivni svidchat': zlochyn proty liudstva* (Vol. 6). [in Ukrainian].
147. Rozhenko, M.M., Bohats'ka, E. L. (1999). *Sosny Bykivni svidchat': zlochyn proty liudstva* (Vol. 1). Kyiv: UTsD kul'tury. [in Ukrainian].
148. Rubanov, O.M., Honcharov, O.I., Mamin, B.I., Samojlikova, H.P. (Eds.). (2005). *Reabilitovani istoriieiu. Sums'ka oblast'* (Vol. 1). Sumy: Mriia-1. [in Ukrainian].

149. Sabina, A.M. (Comp.). (1995). *Pravda cherez roky: statyi, spohady, dokumenty*. Donetsk: RVP «Lebid'». [in Ukrainian].
150. Shevchenko, V.A. & Sabina, A.M. (Comps.). (2000). *Pravda cherez roky: stat'i, vospominaniya, dokumenty*. Donec'k: KP «Region» Publ. [in Russian].
151. Slonievs'kyj, O.Yu. & Tereschenko, R.K. (Comps.). (2015). *Istorychna pam'iat' Dnipropetrovschyny: podii fakty, imena: zb. statej ta dokumentiv* (Vol. 3: Holhofa Dniprovs'koho metalurhijnoho zavodu). Dnipropetrovs'k: Vyd-vo «Monolit».
152. Smirnova, I.E. (2009). Otrazhenie «kulackoj operacii» v dokumentax partijnyx organov Doneckoj oblasti. In M. Yunge & R. Binner (Eds.), *Stalinizm v sovetskoj provincii: 1937–1938 gg. Massovaya operaciya na osnove prikaza № 00447* (pp. 673–716). Moskva: ROSSPE'N. [in Russian].
153. Smyrnova, I.Ye. (2007). Velykyj teror i NKVS: tochka zoru vykonavtsiv. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia – Historical and political researches*, 1/2, 310–319. [in Ukrainian].
154. Smyrnova, I.Ye. (2007). Vzaiemodiia partijnykh orhaniv i NKVS Donets'koi oblasti pry provedenni kurkul's'koi operatsii v 1937–1938 rr. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia – Historical and political researches*, 3/4, 280–291. [in Ukrainian].
155. Sverstiuk, Ye. & Skop, O. (Comps.). (1994). *Vinnytsia: zlochyn bez kary. Dokumenty, svidchennia: Materialy pro bil'shovyts'ki rozstrily u Vinnytsi v 1937–1938 rr.* Kyiv: Voskresinnia. [in Ukrainian].
156. Tatusiak, S.P. (Ed.). (2001). *Vinnyts'kyj martyroloh. Knyha pam'iaty zhertv politychnykh represij na Vinnychchyni (20–50-i rr. XX st.)* (Vol. 1: A–H). Vinnytsia. [in Ukrainian].
157. Tereschenko R.K., Ivanenko, V.V. & Prokopenko, L.L. (2002). *Mynule z hirkyim prysmakom: Represii v istorychnij retrospektyvi radians'koho suspil'stva*. Dnipropetrovs'k: Monolit Publ. [in Ukrainian].
158. Tereschenko, R.K., Ivanenko, V.V. & Prokopenko L.L. (2013) «Velykyj teror» na Dnipropetrovschyni: sotsial'ni ta etnichni aspekty. Abstracts of Papers' 2012: *Doslidnyts'ki refleksii ta interpretatsii. Do 75-richchia «Velykoho teroru» v SRSR* (pp. 210–221). Kyiv. [in Ukrainian].
159. Terlets'ka, I. (2012). «Velykyj teror» v Ukrain's'kij RSR: istoriografichnyj dyskurs. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – Archives VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 2, 372–385. [in Ukrainian].

160. Terlets'ka, I. (2012). *Suchasna ukrains'ka ta rosij's'ka istoriohrafiiia stalinizmu*. Kyiv: Kyiv. Nats. torh.-ekon. un-t. [in Ukrainian].
161. Tretiak, O.L., Bezrodnyj, V.P., But, O.M., Sabina, A.M., Dmytruk, V.I., Dobrov, P.V. et al. (Eds.). (2007). *Reabilitovani istoriieiu. Donets'ka oblast'* (Vol. 4). Donets'k: «SPD Bliednov». [in Ukrainian].
162. Tretiak, O.L., Bezrodnyj, V.P., But, O.M., Sabina, A.M., Dmytruk, V.I., Dobrov, P.V. et al. (Eds.). (2008). *Reabilitovani istoriieiu. Donets'ka oblast'* (Vol. 5). Donets'k: «SPD Bliednov». [in Ukrainian].
163. Tretiak, O.L., Bezrodnyj, V.P., But, O.M., Sabina, A.M., Dmytruk, V.I., Dobrov, P.V. et al. (Eds.). (2009). *Reabilitovani istoriieiu. Donets'ka oblast'* (Vol. 6). Donets'k: Donets'k: KP «Rehion»-«FO-P Kolesnichenko». [in Ukrainian].
164. Tretiak, O.L., Bezrodnyj, V.P., But, O.M., Sabina, A.M., Dmytruk, V.I., Dobrov, P.V. et al. (Eds.). (2010). *Reabilitovani istoriieiu. Donets'ka oblast'* (Vol. 7). Donets'k: «FOP Kolesnichenko V.V.». [in Ukrainian].
165. Vashkevych, V.M. (Ed.). (2000) *Reabilitovani istoriieiu. Masovi represii na Mykolaivschyni v 1920–50-ti: Zbirnyk*. Kyiv–Mykolaiv: Redaktsijna kolehiiia «Reabilitovani istoriieiu». [in Ukrainian].
166. Vasyli'iev, V. & Podkur, P. (2015). Orhanizatory ta vykonavtsi masovoho vbyvstva liudej v 1937–1938 rr.: doli spivrobitnykiv Vinnyts'koho j Kam'ianets'-Podil's'koho oblasnykh upravlin' NKVS. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – Archives VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 1 (44), 48–120. [in Ukrainian].
167. Vasyli'iev, V. & Podkur, R. (2017). *Radians'ki karateli. Spivrobitnyky NKVS – vykonavtsi «Velykoho teroru» na Podilli*. Kyiv: Vydavets' V. Zakharenko. [in Ukrainian].
168. Vasyli'iev, V., Misinkevych, L.L. & Podkur, R. Politychni represii radians's'koi doby na Khmel'nychchyni. In V. Yu. Vasyli'iev, L. L. Misinkevych & R. Yu. Podkur *Reabilitovani istoriieiu. Khmel'nyts'ka oblast'* (Vol. 1, pp. 74–79). Khmel'nyts'kyj. [in Ukrainian].
169. Vasyli'iev, V. Yu., Misinkevych, L.L. & Podkur, R. Yu. (Comps.). (2008). *Reabilitovani istoriieiu. Khmel'nyts'ka oblast'* (Vol. 1). Khmel'nyts'kyj. [in Ukrainian].
170. Vasyli'iev, V. (2007). Mekhanizmy «velykoho teroru»: mistsevyj zriz (diial'nist' oblasnykh UNKVS URSR u liutomu – lystopadi 1938 r.). *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – Archives VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 1 (28), 135–158. [in Ukrainian].

171. Virlych, A.E. (Ed.). (2005). *Reabilitovani istoriieiu. Khersons'ka oblast'*. Kherson: Naddniprians'ka pravda». [in Ukrainian].
172. Vitkovs'kyj, V.M., Mazylo, I.V., Tymchuk, V.M. (Comps). (1994). *Chervoni zhorna: Spohady represovanykh, chleniv ikh rodyn, svidkiv represij*. Vinnytsia: DOV «Vinnytsia». [in Ukrainian].
173. Voloshenko, V.A. (2009). *Byvshie voennosluzhashhie – protivniki bol'shevikov v 1917–1920 gg. v Donbasse kak celevaya gruppa terrora*. In M. Yunge & R. Binner (Eds.), *Stalinizm v sovetskoj provincii: 1937–1938 gg. Massovaya operaciya na osnove prikaza № 00447* (pp. 363–385). Moskva: ROSSPE'N. [in Russian].
174. Voloshenko, V.O. (2007). *Represii proty kolyshnykh makhnovtsiv periodu «Velykoi chystky» 1937–1938 rr. v Donbasi. Istorychni i politolohichni doslidzhennia. – Historical and political researches, 3/4 (33/34), 291–297*. [in Ukrainian].
175. Zaxarova, G.M. (2001). *Zhizneopisanie znamenityx grekov Ukrainy. Delo Konstantina Chelpana*. Mariupol': Priazovskij rabochij. [in Russian].
176. Zaxarova, G.M. (2004). *Rasstrelyannoe paroxodstvo: represii organov NKVD v Azovskom morskome paroxodstve. 1937–1941*. Mariupol': Priazovskij rabochij. [in Russian].
177. Zaxarova, G.M. (2007). *Xranit' vechno. (O zhertvax politicheskogo terrora g. Mariupolya i Priazov'ya)*. Mariupol': Novyj mir. [in Russian].
178. Zaxarova, G.M. (2010). *Kto on – direktor Radin?* Mariupol': Novyj mir. [in Russian].
179. Zaxarova, G.M. (2013). *Delo poe'ta Georgiya Kostoprava (K 110-letiyu so dnya rozhdeniya)*. Mariupol': Azov'e. [in Russian].
180. Zhezyts'kyj, V.J. (1997). *Politychni represii na Podilli u 20–30-kh rr.: zahal'ni tendentsii ta rehional'ni osoblyvosti* [Political repression in Podoliya in the 20s–30s: general trends regional features] (*Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
181. Zhuk, P.M., Zholubova, H.P., Zakharchenko, V.I., Rayna, N.M. & Rubtsova, V.H. (Eds.). (2010). *Reabilitovani istoriieiu. Cherkas'ka oblast'* (Vol. 7). Cherkasy: Publ. Chabanenko Yu.A. [in Ukrainian].
182. Zhuk, P.M., Zakharchenko, V.I., Rubtsova, V.H., Kubrak, N.V. (Eds.). (2016). *Reabilitovani istoriieiu. Cherkas'ka oblast'* (Vol. 9). Cherkasy: «Introliha TOR». [in Ukrainian].
183. Zhuk, P.M., Zkharchenko, V.I., Rubtsova, V.H., Kryvenko, S.I. & Davydenko, V.O. (Eds.). (2002). *Reabilitovani istoriieiu. Cherkas'ka oblast'* (Vol. 2). Kyiv–Cherkasy: Vidlunnia-Plius Publ. [in Ukrainian].

184. Zhuk, P.M., Zkharchenko, V.I., Rubtsova, V.H., Kryvenko, S.I. & Davydenko, V.O. (Eds.). (2003). *Reabilitovani istoriieiu. Cherkas'ka oblast'* (Vol. 3). Smila: Tiasmyn. [in Ukrainian].
185. Zhuk, P.M., Zkharchenko, V.I., Rubtsova, V.H., Kryvenko, S.I. & Davydenko, V.O. (Eds.). (2004). *Reabilitovani istoriieiu. Cherkas'ka oblast'* (Vol. 4). Smila: Tiasmyn. [in Ukrainian].
186. Zhuk, P.M., Zkharchenko, V.I., Rubtsova, V.H., Kryvenko, S.I. & Davydenko, V.O. (Eds.). (2006). *Reabilitovani istoriieiu. Cherkas'ka oblast'* (Vol. 5). Cherkasy: Cherkas'kyj TsNTEI Publ. [in Ukrainian].
187. Zolotar'ov, V. (2007). Diial'nist' orhaniv radians'koi derzhbezpeky zi zdijsnennia «kurkul's'koi operatsii» u Kharkivs'kij oblasti (1937–1938 rr.). *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – Archives VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 1, 158–171. [in Ukrainian].
188. Zolotar'ov, V. (2105). «Vykorystani ta vykynuti»: spivrobitnyky UNKVS po Kharkivs'kij oblasti, zasudzheni za porushennia «sotsialistychnoi zakonnosti» naprykintsi 1930-kh rr. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – Archives VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 1 (44), 234–360. [in Ukrainian].
189. Zolotar'ov, V.A. (2003). *ChK–DPU–NKVS na Kharkivschyni: liudy ta doli (1919–1941)*. Kharkiv: Folio, 2003. [in Ukrainian].
190. Zolotar'ov, V. & Par'fonenko, V. (2003). «Odyn iz aktyvnishykh pratsivnykiv ChK–HPU» (Storinky biohrafii starshoho majora derzhavnoi bezpeky Yukhyma Kryvtisia). *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – Archives VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 1, 355–402 [in Ukrainian].
191. Zolotaryov, V. (2009). *Osobennosti raboty UNKVD po Xar'kovskoj oblasti vo vremya provedeniya massovoj operacii po prikazu № 00447*. In M. Yunge & R. Binner (Eds.), *Stalinizm v sovetskoj provincii: 1937–1938 gg. Massovaya operaciya na osnove prikaza № 00447* (pp. 572–594). Moskva: ROSSPE'N. [in Russian].
192. Zolotaryov, V.A. & Styopkin, V.P. (2010). *ChK–GPU–NKVD v Donbasse: lyudi i dokumenty. 1919–1941*. Doneck: Aleks. [in Russian].

Dovbnya O. Regional Features of the Great Terror in Modern Ukrainian Historiography

The author analyses the main achievements of the national historiography in working on the mentioned problem. The key attention is paid to the views and conclusions of scholars on the regional specificity of the repressions in 1937–1938. The author shows, that Ukrainian researchers on a wide source base found out the stages, course, consequences and specifics of the

Great Terror in different regions, calculated the number of victims, returned from the oblivion of the names of the repressed, investigated the destinies of the direct participants in punitive measures.

Relying on the scientific achievements of domestic historians, it is noted that the Great Terror was a planned and purposeful action to construct a social, political and nationally homogeneous Soviet people community. The regional features of the repressive policy depended on the geographical location of the region, social and ethnic structure of the population, historical traditions, features of economic development, combinations of guides from the centre, initiatives of local authorities and state security.

Key words: historiography, mass repressions, «kulaks operation», «national» operations, state security bodies, extrajudicial bodies, «triple», «higher deuce».

УДК 004.65+94(477) «19»

*Ірина СТАВНЮК**

Національна база даних жертв політичних репресій: проблеми формування та використання

У статті досліджується процес формування національної бази даних жертв політичних репресій радянської доби. Методологічною основою дослідження став системний підхід до вивчення суспільно-політичних явищ. Цей підхід базується на принципах науковості, історизму та об'єктивності. Аналізуючи проблеми створення бази даних, авторкою були використані загально-наукові та спеціальні історичні методи. Серед них – статистично-аналітичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний методи. Передумовою використання статистичних методів у дослідженні було визначення суті явища, що вивчається.

* *Ставнюк Ірина Іванівна* – молодший науковий співробітник відділу історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України.